

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н.В.Лепська

ОСНОВИ ГЕОПОЛІТИКИ

Методичні рекомендації до семінарських занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
за спеціальністю «Політологія»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 13 від 21.06.2017

Запоріжжя
2017

УДК: 32.001(075.8)

Л 487

Лепська Н. В. Основи геополітики: методичні рекомендації до семінарських занять для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра за спеціальністю «Політологія» / Н. В. Лепська. – Запоріжжя: КСК-Альянс, 2017. – 82 с.

Методичні рекомендації підготовлені відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Основи геополітики».

Подано зміст питань з кожної теми семінарського заняття, які винесені на обов'язкове опрацювання студентами, а саме: перелік фундаментальних категорій і ключових понять, які необхідно засвоїти; методичні вказівки до вивчення питань та виконання завдань; питання для самоконтролю та дискусії; тестові завдання; методичні вказівки до виконання індивідуального завдання як підсумок вивчення дисципліни. Визначення основних категорій і понять навчальної дисципліни розкрито у термінологічному словнику.

Для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра за спеціальністю «Політологія».

Рецензент *С. І. Кальцева, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології*

Відповідальний за випуск *Є. Г. Цокур, завідувач кафедри політології ЗНУ, доктор політичних наук, доцент*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
ТЕМА 1. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЗМІНИ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ	8
ТЕМА 2. ГЕОПОЛІТИКА І ГЕОСТРАТЕГІЯ США	15
ТЕМА 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ.....	22
ТЕМА 4. ГЕОПОЛІТИКА ПРОВІДНИХ КРАЇН АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ	28
ТЕМА 5. РОЗВИТОК ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ГЕОСТРАТЕГІЯ	38
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З КУРСУ	52
РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ	59
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	65
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	78

ВСТУП

Останні десятиліття XIX ст. в історії політичної думки відзначені становленням оригінальної доктрини розуміння світу політики в безпосередній взаємодії з природно-географічними та соціально-духовними чинниками. Увага засновників цього парадигмального підходу, який отримав назву «геополітика», фокусувалася на дослідженні в часово-просторовій динаміці надскладних полісуб'єктних відносин між національними державами, етносами, народами, націями, цивілізаціями, міждержавними альянсами тощо, де, використовуючи просторові технології політичної влади, одні виборюють собі місце в авангарді світових процесів, а інші зіштовхуються на їх периферію.

Виникнення геополітики було закономірним, проте її історичний шлях занадто тернистий. Геополітиці постійно доводилося відстоювати свій науковий статус серед інших суспільно-політичних дисциплін. Їй досі, відмовляючи у науковості, геополітику звинувачують в окультизмі та містифікаторстві, в надмірній заідеологізованості та спекулятивності, її ототожнюють з белетристикою, називають екстравагантною псевдонаукою і т.ін. Якщо відбуваються якісь зрушення у «світовій архітектурі», що не підлягають точному визначенню, то одразу ж намагаються усе пояснити через «зручну» геополітику, побіжно надаючи їй зайвої конотації кулуарності. Зараз геополітика є трендовою у суспільствознавчому дискурсі, тим не менш її спадщина дуже фрагментарно і тенденційно застосовується як «ключ» щодо рефлексії проблем динаміки просторової організації модерного світу. Тому вивчення фундаментальних здобутків класичної і сучасної геополітики є актуальним як з теоретико-пізнавальної, так і з прикладної точок зору.

Геополітика є найдавнішою сферою політичної практики і водночас науковою дисципліною останнього покоління. Ще у працях видатних мислителів давнини, середньовіччя та раннього Нового часу висловлювалися ідеї про визначальну роль територіальних інтересів та загалом географічного фактору у формуванні суспільно-політичного устрою і налаштуванні механізмів взаємовідносин між державами. Народженню геополітики як самостійного відгалуження політичного знання сприяли такі фактори, як завершення епохи географічних відкриттів, об'єднання світового простору, поступове оформлення глобального ринку, становлення держави як провідного суб'єкта політики, перемога матеріалістичного підходу у наукових дослідженнях. Джерелами ж геополітики є ідеї географічного детермінізму, цивілізаційні та воєнно-стратегічні концепції, які у підсумку й спричинили інтегральну якість нового наукового знання, «батьком» якого вважають Ф. Ратцеля. Термін же «геополітика» ввів у науковий обіг у 1899 р. Р. Челлен, який розробив засади геополітики – науки про державу як просторовий феномен та географічний організм, втілений у просторі.

Спектр визначень геополітики дуже розлогий (понад 300). Однак найчастіше її розуміють як:

- *світоглядну доктрину, ідеологію, що обґрунтовує зміст зовнішньої політики держави її національними інтересами у світовому просторі;*

- *політику держави* у географічному просторі;
- *міждисциплінарну науку* зі своїм об'єктом, предметом і методологією досліджень, яка вивчає залежність міжнародних відносин і розвитку держав і народів від умов географічного простору;
- *систему знань* про організацію гегемонії і контроль влади над простором;
- *самостійну науку*, яка вивчає закономірності взаємодії політики із системою неполітичних факторів, що формують географічне середовище, а також закономірності розподілу і перерозподілу сфер впливу різних держав та міждержавних об'єднань у багатовимірному комунікаційному просторі;
- *науку про найвищий ієрархічний (глобальний) рівень ведення боротьби* між соціальними системами.

Така строкатість дефініцій засвідчує тривалість активної фази позиціонування геополітики серед інших політичних наук. Утім, незважаючи на відсутність чіткої операціоналізації ключових понять та різноманіття концепцій, геополітика володіє потужним арсеналом теоретичних і прикладних засобів аналізу сучасного світоустрою, зміни його засадничих характеристик, прогнозування наслідків глобальних зрушень на довгострокову перспективу. Доводиться констатувати, що вітчизняна геополітика наразі перебуває у стані певної як парадигмальної, так праксеологічної розгубленості. Однак така ситуація тільки засвідчує неймовірну актуалізацію досліджень з геополітики в нашій країні, підтверджуючи необхідність формування власної української школи геополітики. Тож викладання дисципліни «Основи геополітики» має сприяти вивільненню свідомості студентів від певних, розповсюджених в сучасному суспільствознавчому просторі, політичних міфологем і міфів, які пропагують ті чи інші моделі геополітичного розвитку нашої держави, стереотипізують світоглядні установки щодо теперішнього та майбутнього позиціонування України у світовій архітектурі та загалом позбавляють можливості наукової рефлексії світових процесів у їх часовій динаміці та просторовому масштабі.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є класичні та сучасні теорії геополітичної думки; розвиток світового співтовариства за умов різних моделей світоустрою, зокрема і сьогоденного поліцентризму; особливості геостратегій провідних акторів геополітики; механізми суб'єктного позиціонування незалежної України у сучасному геополітичному просторі.

Міждисциплінарні зв'язки: важливою умовою вивчення дисципліни «Основи геополітики» є зв'язок з такими дисциплінами, як «Історія політичної думки» у питанні історії формування теорії геополітики, класичних концепцій континентальної та англосаксонської геополітичної думки, теорій мондіалізму та атлантизму, сучасних напрацювань щодо нових моделей світоустрою; з курсом «Теорія міжнародних відносин» у аспекті вивчення теорії геополітичного обґрунтування міжнародних відносин, еволюції формування архітектури геополітичного простору; з курсом «Теорія політики» у вивченні ключових

категорій, законів і концепцій геополітики; з курсом «Політична регіоналістика» щодо вивчення проблем теорії і практики регіонального позиціонування держав, формування їх геополітичного потенціалу; з курсом «Політична культура» у вивченні тем, пов'язаних з конкретизацією особливостей ментальних, інформаційних та культурних характеристик народів у сучасній геополітичній конкуренції; з курсом «Організація державного і політичного управління у зарубіжних країнах» щодо з'ясування особливостей державно-політичного менеджменту у різних країнах та їх впливу на визначення геополітичних стратегій у світовій ієрархії держав.

Мета: системне пізнання взаємодій простору і політики, вивчення основ геополітичних знань, що дозволяють майбутньому спеціалісту з політології компетентно здійснювати комплексний аналіз глобальних тенденцій розвитку, геополітичного потенціалу і статусу будь-якої держави, визначати місце своєї країни у загальній системі світової політики.

Для реалізації поставленої мети в процесі викладання курсу вирішуються такі **завдання:**

- визначення статусу і предметної сфери геополітики в системі політологічного знання;
- розкриття логіки побудови геополітичних теорій з урахуванням основного закону і базових категорій дисципліни;
- розгляд основних ідей і методів вивчення геополітики в рамках класичних концепцій, а також принципів аналізу сучасної системи міжнародних відносин і зовнішньої політики держав з позицій геополітичних напрямків і шкіл другої половини ХХ – початку ХХІ ст.;
- виявлення специфіки геополітичної суб'єктності держав з різним геополітичним потенціалом і статусом в системі сучасного світоустрою;
- аналіз сучасної геополітичної ситуації у Східній і Західній Європі, місця США, Японії, Китаю, а також країн Азії, Латинської Америки і Африки у сучасній системі геополітичних відносин.

Вивчення дисципліни «Основи геополітики» спрямоване на формування таких **загальнокультурних компетенцій:**

1. Уміння аналізувати і оцінювати історичні події та соціально-значущі проблеми та процеси з точки зору геополітичного підходу.
2. Розуміння сутності і значення інформації в розвитку сучасного суспільства.
3. Готовність дотримуватися етичних та правових норм, що відносять людини з людиною, суспільством, навколишнім середовищем.
4. Готовність проявляти расову, національну, етнічну, релігійну толерантність.

Вивчення дисципліни спрямоване на формування таких **професійних компетенцій:**

1. Здатність використовувати теоретичний матеріал в аналізі сучасних геополітичних подій.

2. Володіння основами геополітичного мислення у формуванні стратегічних управлінських завдань.
3. Здатність аналізувати основні фактори, що впливають на формування геостратегії держави.
4. Володіння навичками виявлення і осмислення геополітичної ситуації в певному регіоні світу і прогнозування його подальшого розвитку, аргументованої оцінки світового й українського геополітичного розвитку.
5. Опанування методами порівняльного аналізу геополітичних теорій, доктрин і стратегій сучасних держав.
6. Прийняття виважених рішень щодо оптимальних варіантів виходу з кризових ситуацій у геополітичних стосунках акторів міжнародних відносин.
7. Обґрунтоване вираження власної позиції з питань ціннісного відношення до геополітичних пріоритетів і завдань.

У результаті вивчення дисципліни «Основи геополітики» студент має знати:

- категоріально-поняттєвий апарат, предметне поле і методологію геополітики, базові геополітичні моделі;
- періодизацію й основні етапи і напрямки розвитку геополітики;
- класичні геополітичні концепції континентальної і атлантистської школи;
- сучасні геополітичні концепції;
- фактори, що впливають на зміцнення і ослаблення геополітичної могутності держави (союзу держав);
- сучасну геополітичну структуру світу і механізми контролю геополітичного простору.

Вміти:

- усвідомлено орієнтуватися в складних питаннях сучасного загальносвітового розвитку і внутрішньодержавного устрою;
- виявляти і доводити залежність політичних процесів від їх просторових параметрів;
- аналізувати наслідки інтеграційних і дезінтеграційних процесів у світі;
- визначати і з'ясовувати специфіку геополітичної ситуації в певному регіоні світу і прогнозувати його подальший розвиток;
- оцінювати ступінь геополітичної суб'єктності держави в сучасній світовій політиці і геополітичних процесах;
- володіти навичками самостійної роботи з джерелами і літературою з геополітики.

ТЕМА 1. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ЗМІНИ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Мета теми: з'ясувати сутність глобалізації як унікального явища планетарного масштабу і її вплив на регіональну та світову геополітику.

Питання для вивчення

1. Поняття і сутність глобалізації.
2. Глобалізація економічного простору геополітики.
3. Глобалізація інформаційного простору геополітики.
4. Політична глобалізація і проблема глобального управління.
5. Міжнародний тероризм як сучасний актор геополітичних процесів.

Основні терміни і поняття

Глобалізація, антиглобалізм, інтеграція, регіоналізація, регіоналізм, система міждержавних економічних інститутів, «давоська культура», інформаційний простір, глобальний уряд, міжнародний тероризм, ісламська держава

Методичні рекомендації

 При опрацюванні **першого питання** слід, передусім, звернути увагу на сутність феномену *глобалізації як нової світ-системи*, формування якої наразі відбувається більш суперечливо й активно, ніж у попередні десятиріччя. Варто засвоїти визначення *глобалізації* як процесу розвитку економічної та політичної взаємозалежності країн та регіонів світу до такого рівня, на якому стає можливим створення уніфікованого світового правопорядку і світових органів економічного та політичного управління. Доцільно охарактеризувати відмінні риси глобалізації з к. ХХ ст., насамперед, формування єдиного інформаційного простору та нової світової економічної інфраструктури.

Необхідно вказати, що для розуміння сутності глобалізації, слід розрізняти її як *тенденцію* і як *процес*. В першому випадку глобалізація – це вирівнювання рівнів економічного, політичного, соціально-культурного розвитку народів світу в умовах певного історичного періоду їх міжцивілізаційного співіснування. У другому – глобалізація не тільки як об'єктивне вираження, а й включає усвідомлені цілеспрямовані дії економічних та політичних інститутів різних країн, що підсилюються політичною волею їх керівників. Тож студенти мусять розкрити і детально пояснити зміст глобалізації з точки зору вказаних цих підходів.

Також варто наголосити на тому, що *глобалізація має різний смисл і різні межі в різних сферах*. Так, в сфері нових технологій, науки, інформації і комунікації практично не виникає необхідність в обмеженні руху до спільності. А от стосовно політичних, економічних і соціальних інститутів цього сказати не можна, що й вимагає пояснення студентами. Крім того, важливо наголосити на

тому, що слід відрізнити *глобалізацію в межах імперій* (наприклад, Британська), які сягали на величезні простори та об'єднували їх в єдину політичну і економічну систем, від *сучасних форм глобальних потоків*, які характеризуються, по-перше, великими інвестиціями промислово розвинутих країн в економіки один одного через транснаціональні корпорації, і по-друге, високим рівнем руху капіталу.

У підсумку своєї відповіді студенти повинні представити певну «еволюцію» глобалізації. Адже спочатку розвиток взаємозв'язків між народами і країнами протікав у формі експансії Європи, потім Заходу загалом, тому глобалізація означала по суті європейську, західну глобалізацію. Нині ж процеси глобалізації охопили усю земну кулю. Тож, підводячи висновки необхідно довести, яким чином глобалізаційні процеси впливають на трансформацію геополітичних процесів, як корелюються між собою глобалізаційний простір з геополітичним простором, які перспективи очікують глобалізацію та чи можна якимось чином визначити межі глобалізації.

👉 Підготовка **другого питання** вимагає від студентів ґрунтовного осмислення впливу глобалізаційних процесів на світову економіку, тому в даному контексті необхідно буде розширити свої знання з загальної та міжнародної економіки, з з'ясування дії економічних інструментів зовнішньополітичної діяльності держав тощо.

Тож, спочатку варто акцентувати увагу на тому, що умовою формування нової системи світового господарства є зростаюча лібералізація національних ринків товарів, послуг, праці та капіталу. Надалі пояснити, що являє собою світова економіка, що глобалізується, які фактори сприяють цьому. В даному контексті студенти повинні розрізнити економічну глобалізацію та інтернаціоналізацію господарського життя, хоча обидва процеси відображують підсилення взаємозалежності світу. Так, приміром, інтернаціоналізація означає, що у національних економік з'являються міжнародні інтереси, що вимагають багатостороннього співробітництва. Глобалізація ж свідчить про те, що проблеми будь-якої економіки, будь-якого ринку з часом перетворюються у світові, глобальні і вимагають свого для свого вирішення не просто багатосторонніх, але й всезагальних зусиль. Крім того, інтернаціоналізація дозволяє національній економіці отримувати вигоду з світогосподарських зв'язків, глобалізація ж свідчить про неможливість успішно розвивати національне господарство без координації зусиль зі світовою економікою.

Ступінь відкритості ринків з урахуванням національних інтересів та інтересів усього світового співтовариства узгоджується шляхом багатосторонніх торгівельних переговорів в межах спеціалізованих міжнародних інститутів. Нинішня система міждержавних економічних інститутів включає 2 основних типи міждержавних структур. До перших – *вертикальних (функціональних)* – відносяться Міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Всесвітня торгівельна організація (ВТО), комісії та комітети ООН з соціально-економічних та екологічних питань та інші. Студенти повинні стисло представити специфіку діяльності цих інституцій. Бажано, щоб студенти звернули увагу на такий цікавий феномен як «давоська

культура», охарактеризували діяльність Давоського всесвітнього форуму – щорічної світової зустрічі ділових еліт, причетників економічної глобалізації. Другий тип міждержавних економічних інститутів – *горизонтальні (територіальні)* – представляє собою результат процесу регіоналізації. Слід пояснити амбівалентну сутність цього процесу та його певну контраверсійність, проаналізувати суперечливий взаємозв'язок тенденцій глобалізації та регіональної інтеграції. Надалі варто охарактеризувати провідні економічні об'єднання – Європейський Союз (ЄС), Північно-Американська асоціація вільної торгівлі (НАФТА), Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН), Азійсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС) та інші, що виникли у різний час та відображують різний ступінь регіонального економічного співробітництва. В даному аспекті необхідно також спромогтися прокоментувати прогноз дослідників проблеми регіоналізації економіки щодо формування у найближчому майбутньому *3-х світових полюсів економічної потуги* – європейський, панамериканський та азійсько-тихоокеанський.

Упродовж підготовки другого питання доцільно звернути увагу на певні відмінні риси сучасної економічної глобалізації та пояснити їх. По-перше, це *транснаціоналізація капіталу*, яка охоплює усю сферу крупного бізнесу, але й стосується також діяльності середніх і навіть невеликих компаній. По-друге, це *створення світової науково-технічної інфраструктури*, базовими елементами якої є міждержавні мережі та об'єднання зусиль науково-технічних організацій, вчених, дистанційне використання зарубіжних інтелектуальних ресурсів на основі сучасних інформаційно-комунікаційних комп'ютерних засобів. По-третє, це *слабкість глобальних механізмів балансування дії* крупних корпорацій та економіку країн, що розвиваються, адже великі корпорації намагаються «прискорити» процес глобалізації, що не в змозі витримати менш розвинуті держави. Саме остання особливість економічної глобалізації спричинила активізацію руху *антиглобалізму*, сутність якого студенти повинні пояснити.

У підсумку необхідно наголосити на здобутках глобалізації економічного простору геополітики та негативних наслідках, запропонувати своє бачення загроз і перспектив цього вкрай складного процесу.

☞ **Третє питання** присвячене вкрай актуальній проблемі сучасної геополітики – глобалізації інформаційного простору, адже потенціал та успішні дії тієї чи іншої країни у його розширенні (експансії) в кінцевому рахунку кардинально впливають на ступінь геополітичної суб'єктності держави. Більше того, у постмодерну добу міць держави в освоєнні глобального інформаційного простору є не настільки фінансово ресурсоємною як, приміром, військова потуга. Тому, за великим рахунком, не так складно посісти чільне місце в топ-рейтингу успішних держав щодо освоєння глобального інформаційного простору. Усе залежить від наявності штату компетентних спеціалістів і певних технічних засобів.

Тож студентам доцільно презентувати можливості інтернету в контексті глобалізації інформаційного простору, представити країни, які досягли найбільших успіхів в цьому плані, пояснити, в чому криється цей успіх

та яким чином інші держави були б спроможні конкурувати з державами-лідерами інформаційної геополітики.

Крім того, варто з'ясувати і розкрити загрози, які спричинені глобалізацією інформаційного простору. Серед інших, приміром, можна відзначити те, що в умовах конкурентної боротьби провідних країн інформаційний простір може бути використаний для підриву національної безпеки шляхом маніпулювання суспільною думкою у власних інтересах та з метою ослаблення конкурентів. Або ж те, що електронні пристрої можуть використовуватися як для економічного, так і військово-стратегічного шпіонажу. Більше того, в умовах назрівання силового конфлікту є можливими інформаційні війни.

Тому, продовжуючи розгляд проблеми глобалізації інформаційного простору, студентам необхідно зосередитися на вивченні сутності *феномену інформаційних війн*, які останнім часом є однією з найуживаніших технологій геополітичної експансії. У цьому питанні варто з'ясувати стратегічні цілі інформаційних війн, методи їх ведення, механізми протидії, проілюструвати це конкретними прикладами із світової практики. Особливий акцент студентам слід зробити на дослідженні використання *технологій «soft power» («м'якої сили»)*, теорію яких розробив Дж. Най у 90-х р.р. XX ст. Тож студенти мусять також навести аналіз ефективності цього типу інформаційних технологій, конкретні приклади успішності і провалів в реальних геостратегіях сучасних держав. У підсумку відповіді варто представити власні роздуми з приводу того, які ж перспективи подальшої глобалізації інформаційного простору.

☞ **Четверте питання** передбачає з'ясування сутності політичної глобалізації, Передусім, слід усвідомити визначення даного феномену – це *процес становлення нового глобального світового порядку*, відмінною рисою якого є перехід від конфронтації двох систем, що раніше існувала, до відношень центр – напівпериферія – периферія в межах однієї системи – капіталістичного світу.

Політична глобалізація спричинена передусім глобалізацією світової економіки, адже її логіка призводить в дію одну з ключових основ сучасного розуміння національних інтересів – *механізм інтеграційної мотивації*. Очевидно, якщо уявлення про державні проблеми і варіанти їх вирішення будуть доповнені концепцією інтеграційної мотивації, можна розраховувати і на те, що національні лідери зможуть по-новому усвідомлювати здавалося б усталені державні інтереси, інакше формувати національні економічні стратегії. Інтеграційна мотивація відображує потяг суб'єктів міжнародних відносин формулювати свої інтереси і шукати шляхи їх забезпечення через компроміс, співробітництво і взаємозалежність. Останнє, до речі, відрізняє інтеграційне співробітництво від інших форм двостороннього і багатостороннього спілкування, оскільки ще й *передбачає уніфікацію основних норм господарського і політичного життя* (в інших неінтеграційних випадках достатньо враховувати наявні відмінності).

Отже, в даному контексті студентам доцільно звернути увагу на розгляд поняття *національний суверенітет* як з національно-державних позицій, так і з регіональних та глобальних, пояснити певну еволюцію норм і правил

політичного життя з їх внутрішньодержавного рівня до рівня *універсалізації*. До того ж, оскільки політичні, міжетнічні і міжконфесійні відносини всередині держав вже не є виключно їх внутрішньою справою, то втручання ззовні (військове, юридичне) відбувається все частіше, перетворюючись в норму. Тож студенти мусять з'ясувати, *яким чином можна запобігти порушенню принципу невтручання у внутрішньодержавні справи*, які існують сучасні механізми забезпечення миру. Наприклад, можна розглянути механізм *миротворчих операцій* або *міжнародних санкцій*. В цьому аспекті варто наголосити на тому, на основі яких правових норм, хто і як отримує право приймати рішення щодо запуску в дію цих механізмів.

У цій логіці слід обов'язково охарактеризувати основні принципи діяльності *ООН*, проаналізувати яким чином вона відпрацьовує свій *статус глобального регулятора міжнародних відносин*, які здобутки в цьому плані вже є в її активі і які фактори блокують її ефективну діяльність. Бажано, щоб студенти також продемонстрували в цьому контексті свої навички прогностичного мислення і визначили варіанти подальшого розвитку *ООН*.

Досліджуючи глобалізацію політичного простору геополітики, неможливо оминати питання «глобального уряду». Чимало вчених розглядають саме *ООН* як глобальний уряд (і тут студенти мають навести аргументи на користь цього твердження).

👉 Готуючи **п'яте питання**, студенти мають відштовхуватися від того факту, що ще за часів холодної війни в умовах протиборства двох основних блоків (та, до речі, завдяки їх підтримці) поряд з ними сформувався ще один «анонімний» суб'єкт геополітики, який здатний чинити суттєвий вплив на глобальний порядок денний. Це *тероризм*. Який за своєю агресивністю, руйнівним характером та ступенем ігнорування будь-яких морально-етичних, правових норм та обмежень не знає собі рівних. Саме у цьому і полягає сила тероризму. Студенти повинні проаналізувати, що є джерелом його агресії, передусім звернувши увагу на фактор відсталості та бідності, які глобалізація лише підсилює. Крім того, варто проаналізувати фактор масової психології, що теж на рівні ірраціонального утримує в дієздатному стані терористичні організації.

При підготовці даного питання слід з'ясувати у чому конкретно полягає небезпечність дій терористів. Так, йдеться про їх відкриті заклики щодо використання зброї масового знищення, радіоактивних речовин, проведення диверсій на атомних електростанціях тощо. По великому рахунку, тероризм є новим різновидом війни, яка не обов'язково продовжує політику держави. Він являє собою війну, яку ведуть без будь-якої об'яви неполітичні сили, що переслідують політичні цілі. Міжнародний тероризм має розвинуту мережеву структуру, що здатна адаптуватися відповідно до змін геополітичної ситуації, та свою *регіональну локацію*: європейський (Північна Ірландія, країна Басків в Іспанії), латиноамериканський (Колумбія), близькосхідний ісламський тероризм, північно-африканський (Алжир), тероризм в Росії. Разом з тим тероризм – це *міжнародна кримінальна сила, дії якої мають реально злочинний характер*. У

цьому контексті варто порівняти між собою тероризм та кримінальну злочинність.

Надалі необхідно детально зупинитися на розгляді *ісламського екстремізму як складової частини міжнародного тероризму*. Передусім, студенти мусять проаналізувати демографічний та соціально-психологічний фактори, які складають фундаментальну основу ісламського екстремізму. До речі бідність, яку теж часто-густо вважають фактором породження ісламського екстремізму, може бути оцінена досить сумнівно. А чому саме – студенти повинні з'ясувати.

Також слід відзначити, що наразі розповсюдження сфери терористичної діяльності ісламських радикальних угруповань пов'язане з демодернізацією суспільства, що відбувається зараз в мусульманських країнах. Останнім часом виникла гостра криза панісламізму, коли мусульманський світ познайомився з досягненнями західної цивілізації, саме в ній і вбачають для загрозу для мусульманського світу провідні ісламістські ідеологи. І США є головним суб'єктом цієї загрози. Тож, продовжуючи цю думку, студенти повинні представити «політичну програму дій» ісламського екстремізму. У якості прикладу організаційного оформлення терористичної організації потрібно охарактеризувати діяльність Аль-Каїди та ІДІЛ. У підсумку своєї відповіді необхідно визначити причини низької ефективності боротьби з міжнародним тероризмом, запропонувати свої міркування щодо механізмів контрзаходів та, врешті-решт, ліквідації його як одної з найнебезпечнішої загрози людству.

Питання для самоконтролю

1. Що означає поняття «глобалізація»? Поясніть велику кількість визначень цього феномену в сучасній літературі.
2. Чим відрізняються поняття «глобалізація» та «глобалізм»?
3. Охарактеризуйте основні етапи глобалізації.
4. У яких напрямках йде розвиток глобалізації економічного простору?
5. Які існують ризики, здобутки та загрози економічної глобалізації?
6. Поясніть сутність феномену «давоської культури».
7. Що являє собою глобалізація інформаційного простору?
8. Які виклики та загрози несе з собою глобалізація інформаційного простору?
9. Охарактеризуйте суттєві ознаки і протиріччя глобалізації політичного простору.
10. Які зміни в геополітиці сучасних держав спричинені процесом глобалізації?
11. Визначте причини появи нового актору геополітики наприкінці ХХ ст. – поч. ХХІ ст. – міжнародного тероризму.

Питання для дискусії

1. На думку В. Цимбурського, сутність майбутніх геополітичних конфліктів – це не зіткнення цивілізацій (як у С. Хантінгтона), а боротьба цивілізацій за лімітрофи (міжцивілізаційні зони). Обґрунтуйте свою позицію з приводу цієї точки зору.
2. Що є більш ефективним для підтримання загального миру: 1) наявність двох наддержав і їх країн-сателітів; 2) наявність однієї наддержави, що домінує в міжнародній політиці; 3) наявність багатьох рівноправних суб'єктів міжнародного права?
3. Як ви вважаєте, де в майбутньому буде розташований (в геополітичному сенсі) епіцентр світової політики?
4. Чи є політика ООН адекватною сучасним глобальним викликам?
5. Які фактори, на вашу думку, відіграють вирішальну роль у здобутті державою чільного місця в світовій ієрархії?
6. Деякі автори говорять про неминучу «дипломатичну революцію» в найближчому майбутньому. Як ви вважаєте, що вони мають на увазі?
7. Чи існують межі глобалізації?
8. Які позитивні і негативні наслідки спричиняє економічна глобалізація?
9. Як ви вважаєте, глобальний політичний уряд – штучно створена міфологема з певним конспірологічним присмаком або ж дійсно реальна перспектива подальшого глобального розвитку?
10. На вашу думку, яким чином можна подолати міжнародний тероризм? Або ж це та реальність, що є наслідком глобалізації, і тому, доки тривають глобалізаційні процеси, – до тих пір тероризм буде одним з їх суб'єктів?

📖 Література

1. Василенко И. А. Политическая глобалистика / И. А. Василенко. – М. : Логос, 2003. – 360 с.
2. Замятин Д. Н. Геополитика: основные проблемы и итоги развития в XX в. / Д. Н. Замятин // Полис: политические исследования. – 2001. – № 6. – С. 97 – 115.
3. Зонова Т. В. Новые проблемы дипломатии / Т. В. Зонова // Современные международные отношения и мировая политика / под ред. А. В. Торкунова. – М. : Просвещение, 2004. – С.467-494.
4. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин: підручник / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – К. : Знання, 2007. – 462 с.
5. Мир после кризиса. Глобальные тенденции – 2025: меняющийся мир. Доклад Национального разведывательного совета США. – 2011. – 188 с.
6. Модели посткризисного развития: Глобальная война или новый консенсус. Международное исследование (ноябрь 2009 – январь 2010) [Електронний

- ресурс]. – М., 2010. – 130с. – Режим доступу: <http://www.postcrisisworld.org/research/podrobnee/003/>
7. Месснер Д. Архитектура мирового порядка / Д. Месснер // Международная политика. 1998. – № 11. – С.34.
 8. Панарин И. Информационная война и геополитика / И. Панарин. – М. : Поколение, 2006. – 560 с.
 9. Современные международные отношения: учебник / под. ред. А. В. Торкунова. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 584 с.
 10. Соловьев Э. Г. Геополитический анализ международных проблем современности: Pro et Contra / Э. Г. Соловьев // Полис: политические исследования. – 2001. – № 6. – С. 116 – 130.
 11. Фукуяма Ф. Сильное государство: Управление и мировой порядок в XXI веке: [пер. с англ.] / Фрэнсис Фукуяма. – М. : АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 220 с.
 12. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

ТЕМА 2. ГЕОПОЛІТИКА І ГЕОСТРАТЕГІЯ США

Мета теми: з'ясувати роль Сполучених Штатів в сучасних геополітичних процесах та визначити їх можливості щодо утримання провідного статусу на середньо- і довгострокову перспективу глобального розвитку.

Питання для вивчення

1. Національні інтереси та їх врахування в геополітиці США.
2. Геополітика США відносно Євросоюзу.
3. Азійсько-Тихоокеанський регіон як особлива сфера геополітичної діяльності США.

Основні терміни і поняття

«Країни-вигнанці», «держави, що не відбулися» («failed-sates»), «перехідні країни», «вісь зла», унілатералізм, доктрина Монро, доктрина Буша, програмуєче лідерство, політика м'якого впливу, політика жорсткої сили, Pax Americana

Методичні рекомендації

Запропоновані у плані проблеми для розгляду не є остаточними. Адже геополітика сучасної наддержави – США – має свою тривалу історію, як в теоретичному, так і в практичному сенсі. До того ж, жоден регіон світу не залишився поза сферою геостратегічної уваги США. Тому, окрім зазначених у

плані регіонів, студенти можуть за своїм дослідницьким бажанням розглянути й інші напрямки прикладної геополітики США.

👉 Під час опрацювання **першого питання** слід, передусім, звернути увагу на сутність категорії «національні інтереси», що стала фундаментальною у парадигмальному оформленні реалістичного напрямку дослідження світової політики і міжнародних процесів. До речі, саме представники американської науки стали його фундаторами (приміром, Г. Моргентау). Тож, студентам пропонується за основу брати наступне визначення *національних інтересів* – це сукупність усвідомлених, офіційно виражених об'єктивних потреб громадян, суспільства і держави, що базуються на основі національних цінностей, образу життя, особливостей соціально-економічного розвитку, політичного устрою країни, рівня її економічного розвитку, специфіки географічного розташування, історично обумовленого місця в міжнародному розподілі праці.

Національні інтереси, що формулюються політичною елітою США, розподіляються на ті, що не змінюються, ті, що змінюються, та проміжні. Перші орієнтовані на розвиток зовнішньої торгівлі і зростання інвестицій, захист інтересів приватного капіталу за кордоном. Національні інтереси, що змінюються, пов'язані з підтриманням певного міжнародного порядку, від якого залежить вибір зовнішньополітичного курсу, підтримка відносин з союзниками. Проміжні інтереси пов'язані із запобіганням загрози існування держави і зниження потенціалу небезпеки нанесення будь-якої шкоди добробуту громадян. Тож студенти повинні продумати, від яких факторів залежать інтереси, що змінюються, та проміжні, чим забезпечується задоволення національних інтересів США. Також, слід вказати, що поряд з національними інтересами не менш важливою для геополітики США є *стратегія національної безпеки*, в основу якої закладений захист території, населення і державних інститутів від зовнішньої небезпеки.

Продовжуючи вивчення першого питання, необхідно прослідкувати, які доктрини стали базовими у розробці стратегії національної безпеки США. Отже, варто зосередитись на з'ясуванні сутності таких стратегічних концепцій, як: *доктрина Монро*; *унілатералізм*; *«програмуєче лідерство»* (за часів президента Біла Клінтон); *доктрина поділу держав світу на 4 категорії*. У цьому контексті необхідно вказати, коли і за яких умов були впроваджені ці доктрини, а стосовно поділу держав варто пояснити їх основні типи: *«стрижньові»*, *«перехідні»*, *«вигнанці»* («ізгої»), *«держави, що не відбулися»*. Слід наголосити, що в рамках загальної стратегії США було поставлене конкретне завдання – поступово перевести у статус «стрижньових» інші держави, у тому рахунку і два останніх типи. Концепція «програмуєчого лідерства» на поч. ХХІ ст. була доповнена так званою *«доктриною Буша»*, сутність якої полягає в тому, що, спираючись на військову потугу і самопроголошене право превентивних дій, спрямованих на зміну режимів в державах-вигнанцях, США, виходячи з цілей забезпечення національної безпеки, будуть здійснювати демократизацію світ-системи, у тому рахунку й насильницькими методами. Іншою важливою рисою доктрини Буша стала переорієнтація з регіональних проблем на глобальні виклики, а після терактів 11 вересня 2001р. було підсилено роль військових інструментів ведення

зовнішньої політики у захисті державної території – інструментів т. зв. *жорсткої сили* («*hard power*»).

Утім керівництво США розуміє, що не менш важливим ресурсом експансії є не тільки військова міць, засоби економічного впливу тощо, а й імідж держави. А імідж залежить передусім від привабливості цінностей їх культури. Тому доцільно застосовувати інструменти т. зв. *м'якої сили* («*soft power*»). Тож студенти повинні пояснити сутність даного різновиду влади, аргументовано довести ефективність використання США м'якого впливу, передусім в освітніх програмах, міжнародних грантових проектах, кіноіндустрії та ін.

У заключній частині відповіді на перше питання слід охарактеризувати особливості геополітичної стратегії адміністрації президента Б. Обама, вказати на її слабкі і сильні сторони, проаналізувати специфіку геополітичної суб'єктності США останнім часом та зміни, які відбулися в їх статусних характеристиках. Безумовно, варто пояснити, які зміни вже є і очікуються за президенства Д. Трампа. Тож, підсумком відповіді має бути певний прогноз геополітики США на найближчу та на середньострокову перспективу.

☞ При підготовці **другого питання** семінару треба звернути увагу на той факт, що при усіх існуючих суперечностях у США з країнами ЄС зберігаються особливі стосунки. Це пояснюється загальними інтересами цих двох суб'єктів геополітики, що пов'язано з програмами ПРО, протидією тероризму, управлінням міграційними потоками тощо.

У контексті проблематики другого питання семінару буде доцільно звернутися до еволюції відносин США і ЄС, показати, як вибудовувалися вони ще с початку ХХ ст. упродовж Першої світової війни та за її наслідками. Не зайвим буде показати, як Вашингтонська конференція 1921-1922 р. р. вплинула на архітектуру світоустрою того часу та фактично вивела США на геополітичну мапу світу як потужного гравця, що розпочало еру *Pax Americana*. Надалі слід звернути увагу на роль Плану Маршалла у конструюванні відносин США і Європи у часи після Другої світової війни, створення *НАТО*, яка інституційно закріпила ці стосунки, а також як період «холодної війни» вносив свої корективи у конфігурацію і змістовне наповнення геополітики США відносно європейських держав. Тож, така невеличка ретроспекція продемонструє, який фундамент закладався у майбутні відносини США та ЄС.

Наразі *Європа залишається для США важливим плацдармом для здійснення свого впливу в регіонах Близького Сходу, Центральної Азії, на Кавказі, в країнах пострадянського простору*. Утім, суттєвим фактором, що відрізняє позиції європейців та американців, є різний підхід щодо способів вирішення надскладних світових проблем. Йдеться, передусім, про силові засоби, їх ефективність та моральні підґрунтя їх застосування. Так, європейці віддають перевагу мирним засобам вирішення проблем, переговорам, дипломатії; вони більш активно апелюють до міжнародного права, міжнародних конвенцій і міжнародної громадської думки, намагаються використовувати потенціал економічних зв'язків для зміцнення міжнародних відносин.

Проте США більше налаштовані на застосування силових методів, які є більш ефективними у захисті західних цінностей. До речі, позиції Сполучених

Штатів та ЄС наразі сходяться щодо силових методів у питанні боротьби з міжнародним тероризмом та стосовно статусу НАТО у цьому процесі. Тож, студентам варто зосередити увагу саме на ролі євроатлантичного альянсу у забезпеченні безпеки як ЄС, так і західного світу загалом. Необхідно навести аргументи щодо розбіжностей поглядів США та провідних країн ЄС – членів НАТО стосовно концепції подальшого розвитку цього військово-політичного блоку, його розширення та збільшення географічної та функціональної сфери застосування.

Надалі, продовжуючи відповідь, слід звернути увагу на специфіку геополітики США відносно ЄС у питанні близькосхідного конфлікту та міграційної політики упродовж кількох останніх років, особливо наприкінці президентської каденції Б. Обами та за часів нової адміністрації Д. Трампа. Варто проаналізувати зміни, що відбулися щодо визначених проблем. У підсумку своєї відповіді студентам необхідно спробувати показати перспективи розвитку геополітичних процесів у відносинах США та ЄС.

👉 **Третє питання** семінару передбачає вивчення геополітики США у надскладному Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Насамперед, слід визначити чинники американської геополітики в Азії. Серед інших, потрібно звернути увагу на такі: зміцнення ролі азійських країн в економічному просторі порівняно з сучасними розвинутими державами; зростання залежності Заходу від мінеральних ресурсів та конкурентна боротьба за них з провідними азійськими країнами; забезпечення енергетичної безпеки засобом диверсифікації поставок основних енергоносіїв, передусім з Центральної Азії. Задля досягнення своїх цілей США активно промовують принцип вільної торгівлі і намагаються забезпечити свій вплив на політичні режими цього регіону.

АТР є особливою сферою американської геополітики. У цьому регіоні 58 держав, де мешкає близько 60% населення планети. До цього регіону відносяться провідні військові держави світу – США, Китай, Росія, Індія, обидві Кореї. До речі, саме на АТР припадає 40% зовнішньоторговельного обороту США. У цьому контексті студенти мають з'ясувати, у чому полягають американські інтереси у цьому регіоні світу, спробувати простежити їх еволюцію. Слід звернути увагу на той факт, що й досі США практично в незмінному вигляді зберегли свою військову інфраструктуру в АТР і військові союзи з 5 країнами – Японією, Республікою Корея, Австралією, Філіппінами та Тайландом.

Найбільш високу конкуренцію в АТР для США складає *Китай як економічний та військовий суперник*. З погляду США, Китай є потенційною загрозою стабільності в АТР. У цьому контексті студентам необхідно проаналізувати історію складних відносин цих двох країн, особливо навколо проблеми Тайваню та Південно-Китайського моря. Дуже доречним буде ознайомлення студентів з роботою одного з найвпливовіших американських дипломатів та геополітиків, лауреата Нобелівської премії миру Г. Кіссінджера «Про Китай», де здійснено глибокий аналіз політики та геостратегії США відносно Китаю. Крім того, з позицій сьогодення студентам варто охарактеризувати, яким чином Китай намагається протистояти економічній

експансії США (приміром, створення Азійського Банку інфраструктурних інвестицій або вільних економічних зон у різних регіонах світу і т. ін.), інформаційній та культурній експансії (навести приклади ефективного застосування технологій «м'якої сили» у світовому інформаційному та культурному просторі) тощо.

У протистоянні Китаю США здійснюють пошук союзників – країн, які також занепокоєні можливою появою наддержави в АТР. Основним союзником Сполучених Штатів в АТР, незважаючи на конкуренцію в економічній сфері, є Японія. Студентам варто простежити, як розвивалися відносини США і Японії у минулому столітті (принаймні, після Другої світової війни), визначити принципи, що розширюють роль Японії у військовій стратегії США в АТР (наприклад, у 1997р. прийняті «Принципи американо-японського співробітництва у сфері оборони»), показати, як змінилася геостратегія США за часів прем'єрства Сіндзо Абе. Крім того, «китайська загроза» вимусила керівництво США переглянути свій геостратегічний підхід також і до Індії; особливий інтерес вони виявляють до її військових баз, та загалом, до її політики військового озброєння.

Окремого розгляду вимагає проблематика геополітики США відносно країн-вигнанців, що розташовані в АТР, наприклад, КНДР. Цікаво нагадати у цьому контексті роль США у подіях Корейської війни 1950-53р.р. і надалі проаналізувати особливе загострення геополітичної ситуації в останні роки політичного режиму Кім Чен Ина.

Безумовно, охопити в аналізі геостратегії США відносно АТР усі країни цього регіону неможливо, тому студентам рекомендується зупинитися на тих, що вище були згадані. Але за бажанням вони можуть також запропонувати і свій варіант. Утім, у будь-якому разі студентам варто підсумувати відповідь своїм баченням перспектив і напрямків подальшої геостратегії США у цьому регіоні.

Питання для самоконтролю

1. Що слугує підґрунтям геополітичних інтересів США?
2. У чому полягає сутність доктрини Монро?
3. Що являє собою концепція унілатералізму?
4. Які ідеї закладені в основу доктрини Буша?
5. Визначте, за яким принципом здійснюється Сполученими Штатами поділ світу на групи.
6. Які інструменти «жорсткої сили» та «м'якого впливу» використовуються для досягнення геополітичних цілей США?
7. Поясніть сутність стратегії «програмуючого лідерства» США.
8. Що є характерним для геополітики США відносно Європи та, зокрема, ЄС упродовж ХХ ст.?
9. Як змінився зміст геополітичних установок США щодо ЄС з поч. ХХІ ст.?
10. Як ви вважаєте, чому США розглядають Азійсько-Тихоокеанський регіон як зону своїх найважливіших стратегічних інтересів?

11. Чим можна пояснити поворот США на військове співробітництво з Індією?
12. У чому полягає специфічність геополітичних відносин США і КНДР?

Питання для дискусії

1. Чи є сенс у твердженні, що статус наддержави для США є радше геополітичною технологією?
2. Які чинники геополітичного успіху США можна визначити?
3. Який період історії США був найбільш результативним для цієї держави геостратегічному плані?
4. Наскільки тривалим може бути Рах Americana?
5. Чому деякі європейські країни (приміром, Німеччина та Франція) чинять певний спротив військово-політичному домінуванню США в Європі?
6. Яку мету переслідують США, гальмуючи процес створення власної військової організації ЄС?
7. Наскільки вірогідним є сценарій геополітичного партнерства США і Китаю на противагу Росії?
8. Які перспективи геополітичного військового співробітництва США і Японії?

📖 Література

1. Бжезинский Зб. Америка и мир: Беседы о будущем американской внешней политики / Збигнев Бжезинский, Brent Scowcroft; пер. с англ. И. Е. Добровольского. – М. : АСТ, 2013. – 317 с.
2. Бжезинський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З.Бжезинський. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 204с.
3. Бжезинський З. Стратегічний погляд: Америка і криза світової влади. / Збигнев Бжезинський. – Львів: Літопис, 2012. – 168с.
4. Бжезинський Зб. Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / З. Бжезинський ; пер. з англ. О. Фешовець. – Л. ; Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 236 с.:
5. Братерский М. В. США и проблемные страны Азии: обоснование, выработка и реализация политики в 1990 - 2005 г.г. / М. В. Братерский. – М. : Московский общественный научный фонд; институт США и Канады РАН, 2005. – 242с.
6. Дергачев В. Демократическая «петля анаконды»: новые рубежи евразийской геополитики США / В. Дергачев // Вестник аналитики [Электронный ресурс]. – 2007. – № 3 – Режим доступа: <http://www.dergachev.ru/analit/7.html>.
7. Дергачев В. Геополитическая трансформация Восточной Европы [Электронный ресурс] / В. Дергачев // International Dialogue

- (Міжнародний діалог). – 2005. – № 1–2. – С. 53–75. – Режим доступу: <http://www.dergachev.ru/analit/1.html>.
8. Кіссінджер Г. О Китає / Генрі Кіссінджер; пер. с англ. В. І. Верченко. – Москва: АСТ, 2014. – 635 с.
 9. Кіссінджер Г. Нужна ли Америці зовнішня політика? / Генрі Кіссінджер. – М.: Ладомір, 2002. – 352 с.
 10. Луценко А. В. Стратегії «м'якої сили» в геополітиці Сполучених Штатів Америки, Європейського Союзу та Російської Федерації [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04 / Луценко Анастасія Володимирівна ; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2010. – 20 с.
 11. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – К.: Знання, 2007. – 461 с.
 12. НАТО і геополітика життєвого простору США [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://katehon.com/ru/article/nato-i-geopolitika-zhiznennogo-prostranstva-ssha>
 13. Нові аспекти геополітичної стратегії США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/novi-aspekti-geopolitichnoyi-strategiyi-ssha/>
 14. Перкінс Дж. Тайна історія американської імперії: Економічні вбивці і правда про глобальну корупцію / Джон Перкінс ; пер. с англ. – М. : Альпіна Бізнес Букс, 2008. – 445 с.
 15. США в пошуках відповідей на виклики ХХІ століття (соціально-економічний аспект) / під ред. Э. В. Кіриченко. – М. : ІМЭМО РАН, 2010. – 290 с.
 16. Террачано Карло: «Америка – це смерть. Євразія – це шлях і життя...» [Електронний ресурс] / Карло Террачано // Полярна зірка. – 2002. – 30 липня. – Режим доступу: <http://zvezda.ru/geo/2002/07/30/30.htm>.
 17. Трикутник Росія – Китай – США в АТР : фактори невизначеності / отв. ред. В. Б. Аміров, В. В. Міхеев. – М. : ІМЭМО РАН, 2009. – 114 с.
 18. Уткін А.І. Американська стратегія для ХХІ століття / А. І. Уткін. – М. : Міжнародні відносини, 2000. – 428 с.
 19. Філімонов Г. Ю. Культурно-інформаційні механізми зовнішньої політики США. Істочники і нова реальність / Г. Ю. Філімонов. – М. : РУДН, 2012. – 408 с.
 20. Худолій А. О. Політичні стереотипи у геостратегії США [Текст] : [монографія] / Анатолій Худолій ; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Остроз. акад.», 2009. – 148 с.
 21. Черемних К. А. Кланові Америки: досвід геополітичної оперативної аналітики / К. А. Черемних, І.Р. Шафаревич. – М. : ТД Алгоритм, 2016. – 432 с.
 22. Эрлер Г. Глобальна монополія: Світова політика після розпаду Радянського Союзу / Г. Эрлер. – М. : Мысль, 2000. – 326 с.
 23. Юрченко С. В. Геостратегія США в процесі становлення глобальної держави [Текст] : автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / Юрченко Сергій Васильович ; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К., 2001. – 36 с.

ТЕМА 3. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ЯК ГЕОПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ

Мета теми: визначити основні властивості та ступінь геополітичної суб'єктності Євросоюзу як транснаціонального актора сучасних геополітичних процесів.

Питання для вивчення

1. Євросоюз як сучасний геополітичний центр сили.
2. Принципи і напрямки геостратегії Євросоюзу.
3. Проблеми забезпечення європейської безпеки. Взаємовідносини Німеччини, Франції, Великобританії в контексті забезпечення європейської безпеки.

Основні терміни і поняття

Євросоюз, інституційна експансія, «нова Європа», «стара Європа», Лісабонський договір, концепція «громадянської сили», Європейська політика сусідства, «ефективний мультилатералізм», Спільні принципи, Спільний європейський економічний простір, Спільна європейська політика безпеки і оборони, Організація з безпеки і співробітництва в Європі

Методичні рекомендації

 Під час опрацювання **першого питання** слід, передусім з'ясувати історію створення Євросоюзу (1.11.1993 р.) відповідно до Маастрихтського договору 1992 р. Основою ЄС слугувала Європейська спільнота вугля і сталі, потім Європейське економічне співтовариство (т. зв. Спільний ринок). Яке об'єднала Францію, ФРН, Італію, Бельгію, Люксембург і Нідерланди (1951-1957 р.р), до яких протягом 1969-1992 приєдналися Велика Британія, Данія, Ірландія, Греція, Іспанія і Португалія. У 2004 р. до «старої Європи» у складі ЄС долучилися відразу 10 держав Центральної і Східної Європи («нова Європа») і на сьогодні налічується 27 держав-учасниць ЄС (1.07.2013 Хорватія стала 28-ою державою, що «поповнила» родину ЄС, проте 23.06.2016 Великобританія вийшла з неї). Сьогодні досвід європейської інтеграції перетворюється в один із факторів, що визначають можливий розвиток інтеграційних процесів і на глобальному рівні. У контексті хронології розширення ЄС студентам необхідно зосередитися на таких моментах: по-перше, який характер із самого початку формування цього наддержавного утворення мала інтеграція; по-друге, які чинники спричинили рекордне збільшення ЄС у 2004 р.; по-третє, наскільки забезпечив економічне зростання ЄС вступ нових учасників.

Варто усвідомити, що із завершенням сучасного етапу розширення ЄС в Європі склалася *класична геополітична конструкція: ядро (країни-засновниці, насамперед Німеччина) – напівпериферія (південно-європейські країни) – периферія (країни південно-східної та східної Європи)*. Студентам необхідно

аргументовано довести, що розширення ЄС відбувалося не тільки в географічному просторі. Адже утворення цієї європейської співдружності спричинило більш масштабні якісні зрушення. Наприклад, розширення економічного простору ЄС вивело його на другі позиції за сукупним ВВП після США (хоча наразі останні дані свідчать, що друге місце посів Китай); ЄС є наймогутнішим у світі торговим блоком з кількістю населення у 480 млн чол.; на долю ЄС припадає близько 20% світового експорту і стільки ж імпорту. Продовжуючи цю логіку, студентам слід навести ще низку аргументів щодо розширення економічного геопростору ЄС. Надалі необхідно зупинитись на розширенні політичного простору, пояснити наслідки політичної інтеграції для країн-учасниць ЄС. Разом з тим, студенти мусять з'ясувати чинники, що обмежують експансію Євросоюзу (наприклад, у 2004-06 р.р. ЄС сплатив дотації 10 державам-новим учасникам ЄС 8,8 млрд. євро, щоб вирівняти рівні життя в країнах Євросоюзу), проаналізувати наявні інструменти його зовнішньополітичного впливу та існуючі розбіжності щодо цього питання між Німеччиною та Францією. Безумовно, слід приділити увагу виходу Британії з ЄС у 2016 р. та виникненню своєрідного *синдрому «exit»* у європейській та світовій геополітиці.

Окремого розгляду в межах першого питання семінару вимагає проблема інституціалізації ЄС як геополітичного актора. Тут варто перерахувати провідні інститути ЄС, охарактеризувати коротко їх функції. Важливо наголосити на існуванні проблеми Конституції ЄС (Конституційного договору). Адже спочатку вона була ухвалена Європейською радою ще у жовтні 2004 р., проте була направлена на ратифікацію тоді 25 державам ЄС і Європейському парламенту. На референдумах в окремих країнах Конституція ЄС була відторгнута. Новий прект був прийнятий у Лісабоні у 2007 р. Незважаючи на перешкоди з боку Ірландії, Польщі та Чехії *восени 2009 Лісабонський договір був ратифікований* усіма державами-учасниками ЄС. Утім проблема консолідації Євросоюзу і сьогодні стоїть дуже гостро, і задля її вирішення визначені певні напрямки, найважливіші з яких студентам необхідно охарактеризувати.

Особливе місце в політиці Євросоюзу посідає Німеччина, яка завдяки своєму геополітичному потенціалу здатна чинити суттєвий вплив на європейські справи. Саме Німеччина намагається бути геополітичною віссю не тільки в межах ЄС, але й усієї Європи. У цьому контексті студентам потрібно звернути увагу на існуючі розбіжності між Німеччиною та Францією щодо можливого майбутнього політичного устрою ЄС. Так, перша наполягає на створенні європейської федерації. Друга – на рівноправному союзі держав-націй по типу конфердерації; приміром, формування Європейського альянсу вільних та суверенних держав пропонує лідерка «Національного фронту» Марін Ле Пен (хоча усередині французької еліти немає одностайності у цьому питанні). До речі, це питання є дискусійним й для інших країн Євросоюзу (наприклад, найбільш гучною є позиція Польщі, що не згодна відмовлятися від свого нинішнього суб'єктного положення).

Таким чином, у підсумку відповіді на перше питання семінару студентам слід визначити перешкоди, що стоять на шляху повної інтеграції ЄС, а також основні внутрішні і зовнішні проблеми.

☞ **Друге питання** спрямовано на вивчення основних принципів і напрямків геостратегії Євросоюзу. Передусім, необхідно зосередити свою увагу на геополітичній концепції ЄС, яка була сформульована ще на поч. 70-х рр. ХХ ст. Її підґрунтя складає *ідея т. зв. громадянської сили*. Згідно з *концепцією громадянської сили*, ЄС орієнтує своїх членів на вирішення зовнішньополітичних завдань через інститути співробітництва та переважно економічні важелі впливу. Вирішальне значення у цьому аспекті має створення і розвиток загальних з партнерами структур, де сторони беруть на себе певні зобов'язання. Хоча це не виключає в деяких випадках і використання, наприклад, зовнішньоекономічних санкцій. Тож, студентам потрібно пояснити, що в реальності значить дана концепція громадянської сили, які засоби врешті-решт складають основу зовнішньої політики і геостратегії ЄС.

Згідно з визначеною геостратегією, поряд з економічною, територіальною, соціокультурною експансією ЄС здійснює *інституційну експансію*, яка передбачає цілий спектр дій: від залучення «третіх» країн до обмеженої участі в загальних, галузевих організаціях Євросоюзу, надання їм статусу спостерігача до надання країні необхідних повноважень у прийнятті усіх європейських рішень (за умов їх остаточної інтеграції в ЄС). Доказом тому є *Європейська політика сусідства або «Широка Європа – нове сусідство»*. Отже, студентам варто з'ясувати сутність даного проекту та охарактеризувати його.

У своїй зовнішній політиці і реалізації геостратегічних програм ЄС ґрунтується на *«ефективному мультилатералізмі»* – дієвому багатосторонньому співробітництві, що дозволяє ЄС використовувати широкий спектр інструментів зовнішньої політики для оперативної та ефективною відповіді на виклики сучасного світу. Серед інших студенти мають розкрити ефективність інструментів «м'якої сили» (міжнародна допомога, зовнішні торгівельні зв'язки, Болонський процес), дій в межах *Спільних позицій* та *Сумісних дій* (комплекс документів, що приймаються Радою ЄС). *Сумісні дії* використовуються там, де є можливість вийти на новий рівень співробітництва при вирішенні приватних або технічних питань (наприклад, як консультативна допомога державним закладам «третіх країн»), а *Спільні позиції* – у випадках, коли предметом розгляду були досить масштабні проблеми. Додатком до цих інструментів слугують *Спільні стратегії*, які передбачають стосунки з третіми країнами, що мають суттєві загальні інтереси з державами-членами ЄС. Прикладами спільних стратегій слугують Угоди про партнерство та співробітництво з Росією та Україною, Хартія про мир та стабільність із країнами Середземного моря та ін. Отже, завдання студентів – охарактеризувати на конкретних прикладах реалізацію концепції громадянської сили.

Надалі слід зупинитися на вивченні санкційної політики як одного з ефективних інструментів попередження загострення конфліктів в геополітичній площині. Рішення про використання санкцій приймається через Спільні позиції.

У цьому аспекті студентам необхідно навести перелік найбільш уживаних санкційних заходів та проаналізувати їх ефективність за певних умов.

У той же час існує достатньо *перешкод, що гальмують вироблення узгодженої політики* безпеки та ускладнюють перехід до реального політичного союзу. По-перше, ЄС не є державою-нацією, не має єдиної національної території, щоб відстоювати свої національні, політичні, соціальні та культурні інтереси. По-друге, найбільш потужні держави ЄС – Великобританія, Німеччина, Франція – не готові поступитися своїм впливом на світовій арені на користь єдиного «євросоюзного» голосу. До речі, реалізацією цієї «неготовності» і став Брекзїт, що є не просто симптомом руйнації ЄС, а реальним фактом, що може спричинити низку подібних ексцесів геополітичного характеру в Євросоюзі. По-третє, деякі країни ЄС мають досить сильний геополітичний вплив в різних частинах світу. По-четверте, існують розбіжності між країнами Євросоюзу щодо ступеню його суб'єктності: одні орієнтовані на США як безумовного лідера, а інші наголошують на перетворенні ЄС в самостійний центр сили та рівноправні відносини з США. По-п'яте, серйозні корективи в модель політичної інтеграції ЄС внесла сучасна міграційна криза, що навалою охопила країни ЄС. І тут проблеми цілісності ЄС, безпеки кордонів, цінностей європейської цивілізації тощо набули доленосної актуальності, і знову ж таки однастайність держав-членів Євросоюзу відсутня.

Надалі студентам варто прокоментувати наведені аргументи, що заважають реальній політичній консолідації країн ЄС, а також продовжити цей перелік своїми міркуваннями.

У підсумку відповіді на друге питання семінару студентам необхідно дійти висновку: чи можна вважати Європейський Союз реальним геополітичним полюсом сили в традиційному сенсі цього поняття.

👉 **Третє питання** стосується проблеми забезпечення європейської безпеки як фундаментального чинника геополітичної суб'єктності Євросоюзу. Упродовж підготовки даного питання студентам слід з'ясувати структуру системи європейської безпеки, її генезу (починаючи зі створення Ліги Націй у 1920р.), зміни, які масштабно відбуваються з другої пол. ХХ ст. та особливо з моменту закінчення біполярної моделі світоустрою, а також невдачі та перспективи удосконалення системи безпеки Європи. Крім того варто враховувати окрім інерційних тенденцій і нові явища, ідеї та ініціативи, що виникають у теоретико-практичному полі дослідників проблем як міжнародної безпеки загалом, так і європейської системи зокрема.

Насамперед, слід проаналізувати загрози європейській безпеці. По-перше, проаналізувати забезпечення енергетичної безпеки Євросоюзу. Адже економічне зростання як власне Європи, так і нових індустріальних країн (КНР, Індія, Бразилія, Південна Корея) супроводжується зростаючим попитом на енергоресурси, спостерігається не стільки зростання цін на них, скільки боротьба за доступ до них. Тож, студентам необхідно з'ясувати, яким чином Європа намагається забезпечити свою енергетичну безпеку стабільною, як уможливило технологічну інноваційність цього процесу, як і з якими країнами налагоджує співробітництво в даному питанні.

Іншою загрозою, що вимагає консолідації зусиль країн-членів ЄС. Є транснаціональний тероризм. Безумовно, ця проблема має глобальний характер, але саме європейські держави останнім часом усе частіше стають жертвами терористичних атак. Важливо охарактеризувати діяльність Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), у структурі якої створений відділ боротьби з тероризмом.

Надалі слід проаналізувати ймовірно одну з найважливіших загроз сучасного ЄС – масштабну міграцію з країн Близького Сходу внаслідок військового конфлікту в цьому регіоні. Міграційні потоки біженців несуть з собою величезну низку проблем безпекового характеру, загрожуючи загалом територіальній і культурно-цивілізаційній цілісності ЄС. У цьому контексті студентам потрібно дослідити сам феномен міграції до країн ЄС, з'ясувати його передумови, реакцію з боку керівництва ЄС на потоки біженців, визначити коло дискусії, що пересварило між собою очільників європейських держав, спричинивши глибокі лінії розламів всередині ЄС і т. ін. Також потрібно дослідити, яким же чином керівництво ЄС намагається вирішувати цю дійсно геополітичну проблему, які заходи проводяться в цьому напрямку.

Так, одним з основних інструментів забезпечення безпеки в Європі є Спільна зовнішня політика і політика безпеки (СЗПБ). Крім того, був створений Інститут дослідження проблем безпеки, Супутниковий центр та Європейське оборонне агентство. У цьому є напрямі була розроблена концепція Спільної європейської політики безпеки та оборони (СЄПБО) Європейського Союзу, основна ідея якої полягала у тому, що Європа повинна володіти потенціалом для автономних дій, спираючись на дієздатні військові сили, які можуть швидко відреагувати на нові загрози безпеки. Отже, студентам слід охарактеризувати чинники, що вплинули на формування орієнтирів СЄПБО, визначити підходи щодо ролі СЗПБ у справі забезпечення європейської безпеки, окремо проаналізувавши позицію Франції, Великобританії і Польщі.

Окремого розгляду в межах третього питання семінару вимагає проблема ролі НАТО у забезпеченні європейської безпеки та власне США як провідної держави цієї військово-політичної організації. Знову ж таки варто прослідкувати ставлення окремих європейських держав до даної структури, визначити успішні та невдалі кроки НАТО у забезпеченні європейської безпеки та перспективи розширення цієї наддержавної організації. Крім того, слід звернути увагу на той факт, що існують різні зобов'язання країн ЄС перед основними міжнародними військовими організаціями (НАТО, ОБСЄ), також зупинитись на політиці країн, що послідовно займають позицію невтручання, та тих, що постійно знаходяться в конфронтації між собою.

У підсумку своєї відповіді студентам необхідно аргументувати свою позицію щодо проблем, які ускладнюють відпрацювання єдиної оборонної політики ЄС.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягає специфіка заснування Євросоюзу?

2. Що являють собою «стара Європа» і «нова Європа»?
3. Які механізми були застосовані щодо розширення ЄС?
4. У чому полягає феномен «Брекзиту»?
5. Які розбіжності нині існують між провідними країнами-засновницями ЄС?
6. Поясніть сутність концепції «громадянської сили».
7. Проаналізуйте інституційну експансію ЄС.
8. Що являє собою Лісабонський договір?
9. Охарактеризуйте концепцію «ефективного мультилатералізму».
10. Визначте особливості санкційної політики ЄС як механізму його геополітичної стратегії.
11. Поясніть структуру європейської безпеки.
12. У чому полягає феномен міграції до країн ЄС?
13. З якими геополітичними викликами зіштовхнувся ЄС в останнє десятиріччя ХХІ ст.?

Питання для дискусії

1. Чи є наразі Євросоюз реальним геополітичним полюсом сили?
2. Деякі автори схильні вважати ЄС лімітрофним утворенням США. Чи згодні ви з такою думкою?
3. Що заважає Євросоюзу на шляху його успішної геополітичної консолідації?
4. Які перспективи подальшої євроінтеграції ви вбачаєте найближчим часом та на віддалену перспективу?
5. На думку деяких експертів-міжнародників політика мультикультуралізму сприяла активізації відцентрових сил в ЄС, що і спричинило геополітичні розломи всередині цього наддержавного утворення. Тому Євросоюз приречений найближчим часом на закінчення свого життєвого циклу. Чи можна вважати таке твердження вірним? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. Яким чином може змінитися система європейської безпеки у зв'язку з сучасними процесами переформатування світоустрою?

📖 Література

1. Безопасность Европы / под ред. В.В. Журкина – М. : Издательство «Весь Мир», 2011. – 752 с.
2. Гаджиев К. С. Введение в геополитику: учебник / К. С. Гаджиев. – М. : Логос, 2003. – 432 с.
3. Геополітика: підручник / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. : МАУП, 2004. – 296 с.
4. Гефферн Майкл. Значення Європи. Географія та геополітика [Електронний ресурс] / Майкл Гефферн. – К. : Дух і Літера, 2011. – 464 с. – Режим доступу:

<https://books.google.com.ua/books?id=JDLmbYYiW4UC&pg=PA342&lpg=PA342&dq>

5. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – К. : Знання, 2007. – 461 с
6. Мухаев Р. Т. Геополітика: учебник / Р. Т. Мухаев. – М. : ЮНИТИ, 2010. – 839 с.
7. Нікітюк В. О. Етнічний конфлікт як проблема євроатлантичної безпеки: міжнародно-правовий аспект: монографія / В. О. Нікітюк. – К. : Купріянова, 2007. – 424 с.
8. Общее пространство внутренней безопасности в ЕС: политические аспекты. / отв. ред. С. В. Уткин. – М. : ИМЭМО РАН, 2011. – 146 с.
9. Перепелиця Г. М. Конфлікти в посткомуністичній Європі / Г. М. Перепелиця. – К. : НІСД, 2003. – 432 с.
10. Савицкий П. Н. Континент Евразия / П. Н. Савицкий. – М. : Аграф, 1997. – 464 с
11. Современная мировая политика: прикладной анализ / под ред. А. Д. Богатурова. – М. : Аспект Пресс, 2009. – 588 с.
12. Современные глобальные проблемы мировой политики / В. М. Кулагин, М. М. Лебедева, О. Н. Барабанов и др. – М. : Аспект Пресс, 2009. – 256 с.
13. Фуше М. Европейская республика. Исторические и географические контуры / М. Фуше. – М. : Междунар. отношения, 1999. – 168 с.
14. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : Изд-во АСТ, 2003. – 603 с.

ТЕМА 4. ГЕОПОЛІТИКА ПРОВІДНИХ КРАЇН АЗІЙСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ

Мета теми: з'ясувати специфіку Азійсько-Тихоокеанського регіону в динаміці геополітичних зрушень в архітектурі сучасного світоустрою та проаналізувати трансформацію геостратегій провідних держав АТР

Питання для вивчення

1. Геополітика і геостратегія Китаю.
2. Геополітика і геостратегія Японії.
3. Індія в системі сучасних геополітичних процесів.

Основні терміни і поняття

«Азійські тигри першої хвилі», «азійські тигри другої хвилі», Асоціація Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС), Асоціація країн Південно-Східної Азії, «Великий Китай», концепція «відкритого регіоналізму», доктрина Йосіди, доктрина С. Абе, доктрина Йосіди,

Методичні рекомендації

Перш, ніж приступити до вивчення винесених на семінар питань, варто дослідити особливості Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР) як такого, що наразі найбільш динамічно розвивається, та, на думку багатьох експертів, є генератором розвитку світової економіки. На долю АТР сьогодні припадає близько 40% населення, 55% ВВП, 42% споживання електроенергії, більше 55% інвестицій усього світу і більше 40% світового експорту. Тут розташовані 7 країн з найкрупнішими золотовалютними резервами у світовому господарстві і одночасно тут найвища чисельність населення з доходом менше 1 дол. у день. Національна безпека країн регіону залежить від їх залученості до процесу глобалізації, напрямків і темпів економічного зростання. В економічному плані забезпечення стабільності в цьому регіоні залежить від ситуації в межах взаємодії США – Японія – Китай – Індія – «азійські тигри першої хвилі» (Південна Корея, Тайвань, Малайзія) – «азійські тигри другої хвилі», що зараз набирають економічної ваги (В'єтнам, Таїланд, деякі інші країни Асоціації країн Південно-Східної Азії (АСЕАН)). В геополітичному і військово-стратегічному плані стабільність в цьому регіоні залежить від претензій на лідерство в АТР країн «чотирикутника» – США, Японії, Китаю та Індії. Отже, США були предметом розгляду на одному з попередніх семінарів, а завдання нинішнього семінару – вивчити геополітику і геостратегію Китаю, Японії та Індії.

👉 **Передусім, зауважимо**, що з геополітикою Китаю студенти як правило більш-менш знайомі, а от що стосується Японії та, особливо, Індії – тут досить фрагментарне та поверхове знання. Тому в наданих нижче рекомендаціях приділяється більше уваги саме цим двом державам.

👉 **Перше питання** стосується Китаю, який здійснив неймовірний економічний стрибок, починаючи з 80-х років ХХ ст. і увійшов у п'ятірку найбільш потужних держав за розмірами ВВП. Тож студентам варто проаналізувати економічний потенціал Китаю, що надає йому можливості позиціонувати себе як одного з найуспішніших суб'єктів сучасної геополітики. Слід звернути увагу на політичну організацію Китаю, яка забезпечує сприятливий розвиток бізнесу (до речі, близько десяти років тому на черговому з'їзді КПК були зняті обмеження зі вступу в компартію представників національного бізнесу), проте зберігає образ супротивника демократії. До того ж, існує безліч проблем в економічній і політичній сферах суспільного життя Китаю, що заважає йому конкурувати з іншими світовими лідерами. Отже студентам необхідно пояснити глибоку диспропорційність розвитку Китаю, а також ризики та загрози економічній стабільності.

Незважаючи на певні перешкоди, КНР намагається зміцнити свої політичні позиції на міжнародній арені та наростити свою геополітичну міць. Сьогодні Китай стає проблемним центром сили не тільки в АТР, а й на планетарному рівні, що відображується на його викликах світовому співтовариству. Це твердження

студентам необхідно аргументовано довести. Серед інших треба звернути увагу на нарощування військової могутності, військового бюджету, активності щодо формування нових міжнародних, інвестиційних та інноваційних правил гри з конкурентами і партнерами у світовій політиці, зміцнення ролі у регіональних конфліктах та миротворчих акціях ООН і т. ін. У продовження цієї логіки студентам варто визначити варіанти можливої реакції світового співтовариства на зростання геополітичного потенціалу Китаю. Безумовно, керівництво держави докладє багато зусиль щодо нейтралізації негативних відкликів з боку провідних гравців на світовій шахівниці; саме характеристика цих зусиль та дій китайського керівництва є наступним обов'язковим кроком упродовж аналізу геостратегії Китаю. Особливо слід зупинитися на технологіях «м'якої сили», які застосовуються вельми успішно компартією КНР. Наприклад, досить показовою в цьому контексті є відмова від постійного акцентування на специфічності шляху розвитку держави у просуванні іміджу Китаю, тим самим підкреслюється універсальність китайської моделі переходу до ринку і функціонування в ньому синтезованої економіки державного втручання та приватної ініціативи. Позаяк, КНР залишається поки що регіональним центром сили, що визначив собі за мету перетворитися до сер. ХХІ ст. у розвинуту державу постіндустріального типу. До того ж, розглядається грандіозний геополітичний *проект Великого Китаю* у складі КНР, Гонконгу, Макао, Тайваню, Сінгапуру (80% його населення – етнічні китайці) і китайської діаспори у країнах Південно-Східної Азії (де проживає близько 10 млн. чол. китайців)

Окремого розгляду вимагає проблема вибудовування відносини Китаю з країнами Заходу, корінь якої полягає в тому, що Китай продовжує сприйматися як «свій» в економіці та як «чужий» в політиці. Саме таке бачення Китаю заважає йому у досягненні своїх геополітичних установок. Тим не менш є багато точок дотику та зближення. Так, Китай шукає можливості військово-політичного зближення з НАТО та США, що мають підтвердити студенти у своїй відповіді конкретними прикладами. Відносно країн АТР Китай проводить диференційовану політику. Найбільш складні відносини складаються, передусім, з Японією навколо проблем формування Східноазійського співтовариства та Тайваню, що теж студентам варто пояснити. Крім того, серйозні проблеми наразі виявляються і в межах ШОС, де Китай намагається вести лінію на розвиток її як економічного співтовариства, а Росія намагається відстоювати, передусім, стратегію, яка була закладена з початку формування цієї організації, а саме боротьба з тероризмом, екстремізмом та сепаратизмом. До того ж розширення складу учасників ШОС за рахунок Індії і Пакистану, а в найближчих планах й Ірану, вимагає від Китаю знизити свої гегемоністські амбіції в межах ШОС, що очевидно не входить в його плани.

Отже, підсумовуючи свою відповідь, студенти мають узагальнено відзначити ключові характеристики геостратегії Китаю на сучасному етапі трансформації світоустрою.

👉 Не менш важливим є вивчення **другого питання**, яке стосується геополітики Японії. Геополітичне положення країни обумовлено двома її асиметрично діючими факторами: з одного боку, Японія є однією з

наймогутніших держав світу, а з іншого – не має відповідного політичного впливу на глобальному рівні, можливості її політичної експансії вкрай обмежені через наслідки Другої світової війни. Отже, основне завдання геостратегії Японії – приведення у відповідність з економічним потенціалом свого геополітичного впливу не тільки в АТР та Східно-Азійському регіоні, а й на глобальному рівні.

Сьогодні економічна і політична складові геостратегії Японії представлені у вигляді *концепції «відкритого регіоналізму»*, сутність якої у тому, що регіональне співробітництво між східноазійськими країнами має здійснюватися в інтересах подолання регіонального сепаратизму і з метою глобального економічного співробітництва. Студентам варто пояснити, яким чином дотримання цієї концепції уможливить зростання репутаційного капіталу Японії у геопросторових комунікаціях з країнами визначеного регіону.

Надалі потрібно зосередити увагу на ролі Японії у формуванні «Східно-Азійської Спільноти» (САС), яку складають Японія, Китай, Південна Корея, Австралія, Нова Зеландія, країни АСЕАН. Необхідно дослідити мету і завдання цієї організації, а також заходи, які проводяться Японією. Важливо наголосити на тому, що перешкодою на шляху реалізації японського варіанту САС є позиція Китаю, який не бажає виходити за межі регіону і змінювати традиційну геополітику, що склалася у ньому. Іншим елементом-перешкодою є територіальні суперечки: між Японією та Китаєм, Японією та Південною Кореєю. Японія переконана, що Китай прагне зайняти лідируючу позицію в АТР не по праву. Саме Китай і Північна Корея розглядаються як головні стратегічні противники. Одне з ключових положень т. зв. «*доктрини Абе*» (зовнішньополітичної стратегії нинішнього уряду) – оточення Китаю. Південна Корея – формальний союзник, але відносини з ним ускладнені проблемами історичної пам'яті. Об'єктивно Японія хотіла б відігравати велику роль в регіоні, проте протистояти Китаю в поодиночці вона не може. Це ще сильніше зміцнює відносини з Вашингтоном.

Отже, в цьому контексті доцільно дослідити вплив США на відпрацювання геостратегії Японії, відзначивши передусім, що головною домінантою японської культури є уявлення про ієрархію і заняття в ній «належного місця». З цим розумінням показовою є позиція глави найбільш впливової консервативної організації «Ніппон Кайги», що вимагає від США утримання ними лідируючої позиції у світі. Японці хочуть займати в ієрархії належне місце, але вони надзвичайно чутливі до порушення порядку та анархічним тенденціям в міжнародній системі. Тож, ієрархічно вибудована однополярна гегемоністська система на чолі з США для японської свідомості більш зрозуміла ніж класичний реалістський концепт балансу сил. Гегемоністський порядок краще міжнародної анархії.

Але в той же час студентам варто звернути увагу на своєрідну *диверсифікацію геополітичних відносин*, в тому числі з Росією. Протягом останніх декількох років Токіо демонструє прагнення посилити співпрацю з Москвою, навіть погодившись процес спільного освоєння акваторій і території. Островів Південно-Курильської гряди (квітень, 2017р.). Розбіжності з США з різних питань також підштовхують країни одна до одної. Зокрема, відмова

Д. Трампа від антикитайської риторики після зустрічі з Сі Цзіньпіном вже схвилювала Японію. Утім питання Південних Курил в принципі нерозв'язне – Росія їх ніколи не віддасть, а Японія не відмовиться від домагань.

Продовжуючи логіку відповіді на друге питання семінару, студенти мусять з'ясувати сутність доктрини С. Абе. Неправильним було б недооцінювати зміни в стратегічному баченні місця Японії в світі, що сталася при Сіндзо Абе. Експерти кажуть про перехід від *доктрини Йосіди* (першого післявоєнного прем'єр-міністра) до доктрини Абе. Варто усвідомлювати схожість і відмінність двох доктрин. Подібність – прихильність союзу з США. Відмінності – відмова від політики пацифізму, більш агресивна «ціннісно-орієнтована» дипломатія, посилення збройних сил, прагнення до проектування сили в регіоні.

Останні реформи і руху в цьому напрямку демонструють, що 9 стаття Конституції Японії себе зжила і вже де-факто переглянута. Платою за це є розширення військової співпраці з США. У короткостроковій перспективі це вигідно Вашингтону, оскільки він може використовувати зростаючу японську військову міць для тиску на Китай і Північну Корею. У довгостроковій – посилення військового потенціалу країни буде об'єктивно підштовхувати Японію до більш незалежної зовнішньої політики. В цьому відношенні буде доцільно нагадати, що Сіндзо Абе продовжує політику свого діда Нобусуке Кісі, також колишнього прем'єр-міністра Японії, який уклав діючий досі з поправками договір про взаємну співпрацю і гарантії безпеки між США і Японією 1960 року. Цей договір змінив нерівноправний Сан-Франциський договір 1951 р. (дозволяв в числі всього іншого американським військам в Японії брати участь у придушенні заворушень – тобто втручатися у внутрішні справи країни і забороняв країні укладати будь-які військові угоди з третіми країнами без згоди на те США) і означав для Японії в першу чергу посилення самостійності у відносинах з США. З точки зору теорії міжнародних відносин повоєнна політика Японії може бути осмислена в рамках концепції периферійного реалізму. Японія намагається максимізувати інтереси, в тому числі економічні, солідаризуючись з США. Однак ця стратегія працює тільки якщо держава-гегемон формує стійкий світовий або регіональний порядок.

Таким чином, підсумовуючи, студентам необхідно обов'язково акцентувати увагу на тому, що сучасна японська геополітика як доктринально, так і в плані конкретних дій доволі суперечлива. З одного боку, країна прагне до більшої самостійності, з іншого намагається посилити альянс з США. Тобто прагне до незалежності за рахунок посилення залежності. З одного боку Токіо налаштоване на збереження ієрархічної гегемоністської системи на чолі з США, з іншого – гегемон не дуже й зацікавлений підтримувати порядок в цій системі, що робить її непривабливою для Японії. Така суперечливість геополітики Японії надає можливість передбачити цілу низку варіантів щодо майбутнього розвитку геостратегії Японії, що і слід зробити студентам.

👉 Особливої уваги, як і зазначалося спочатку, вимагає вивчення третього питання семінару, адже воно стосується країни, яку нерідко відносять не до АТР, а до Південної Азії. Утім її вплив на АТР неможливо не враховувати. Це друга за чисельністю населення держава у світі, яка за обсягом ВВП практично

не поступається країнам «Великої сімки». За темпами науково-технічного розвитку Індія є одним із світових лідерів. Однак, більше половини індійців проживають на рівні злиднів, витрачаючи менше 2 дол. у день; високотехнологічні товари в експорті Індії займають лише 5%; у країні вкрай загострюються галузеві та регіональні диспропорції, що, безумовно, заважає соціальній стабільності індійського суспільства. Якщо подивитися на політичну трансформацію Індії, то модель Конституції була запозичена у Сполучених Штатів, причому на неї наклалися культурні особливості кожного регіону (в Індії 28 штатів, 21 офіційна мова і понад 1600 діалектів). Традиційна кастова система фактично зберігається, але юридично усі громадяни в Індії мають рівні права і можливості, а представники нижчої касты в південних штатах навіть сформували рух і політичну партію та досить успішно борються за свої права. До січня 2003 р. офіційна політика Індії щодо застосування ядерної зброї свідчила, що Індія не буде використовувати його першим до тих пір, поки не піддасться відповідній атаці. Ця політика була заснована на ядерній доктрині Індії, оприлюдненої в серпні 1999 р. Однак після виходу в 2003 р. документа «Введення в дію ядерної доктрини Індії» було заявлено, що ядерна зброя буде використана в разі застосування проти індійських військ хімічної або біологічної зброї та, найголовніше, навіть якщо їх війська перебуватимуть за межами індійської території.

Отже, з одного боку, Індія – регіональний центр сили, який активно формується, а з іншого – в економічному плані її успіхи в певному сенсі є сумнівними. Тому вироблення геостратегії сучасним керівництвом держави є доволі проблематичним завданням. І тут обов'язково потрібно врахувати особливості культурно-історичного і політичного розвитку Індії. Майже 200 років Індія була під владою Великобританії. Колонізація Індії європейцями почалася в XVI в. Студентам варто хоча б у загальних рисах звернутися до подій сер. XX ст. Адже після отримання Індією незалежності в 1947 р. цю країну зазвичай представляли у світлі пацифізму, завдяки стратегії Махатми Ганді (1869-1948) щодо британських колонізаторів. Непротивлення злу насильством (Satyagraha – сила правди) було популярно і в середовищі різних антивоєнних рухів у Західній Європі і, особливо, в США під час В'єтнамської війни.

Становлення політичної системи Індії, вироблення її геополітичного коду пов'язана з ім'ям її першого прем'єр-міністра Джавахарлала Неру (1889-1964), шанований на батьківщині як «архітектор нової Індії». Геополітичний код Індії, своїми витокami висхідний до давніх традицій індо-буддійської цивілізації, Дж. Неру сформулював у книзі «Відкриття Індії». Він спирався на традицію політичного і культурного синтезу.

Ретельної уваги вимагає розгляд сформульованого Неру *геополітичного кодексу Індії*, що включає три рівня її геополітичного позиціонування: 1) на місцевому рівні Індія запропонувала неофіційний протекторат над невеликими гімалайськими королівствами Непалом і Бутаном і батьківське ставлення до Шрі Ланці; 2) на регіональному рівні констатувалося гостре суперництво з Пакистаном в Південній Азії і з Китаєм в ширшому азіатському масштабі; 3) на глобальному рівні Індія претендувала бути світовою державою. Ця претензія

базувалася на нетрадиційному для геополітики критерії: Неру виступив як засновник руху неприєднання і творець нової архітектури політичного порядку, що спирається на політичний синтез, а не на протиставлення двох систем – капіталізму і соціалізму.

Індійський геополітичний код Дж. Неру містить:

а) політику «*позитивного нейтралітету*», спрямовану на боротьбу за мир, міжнародну співпрацю, проти загрози війни;

б) розробку концепції «*Панча шила*» – п'яти принципів міждержавних відносин:

1 взаємна повага територіальної цілісності і суверенітету;

2 ненапад;

3 невтручання у внутрішні справи один одного;

4 рівність і взаємна вигода;

5 мирне співіснування.

За життя Неру Індія зуміла організувати широке міжнародне рух неприєднання в рамках «Панча шила». Але після його смерті країна, що роздирається внутрішніми протиріччями, перестала відігравати важливу роль на світовій сцені. Незважаючи на це, спадщина Неру для Індії до сих пір значуща як принцип неприєднання. Тому геополітики виділяють Південну Азію як особливий геополітичний регіон світу.

Також студентам слід звернути увагу на той факт, що у самому індійському політикумі упродовж історії існування незалежної держави були помітні коливання від секуляризму до традиціоналізму. Незважаючи на це, з часу правління Неру до Раджива Ганді, а далі при правлінні Індійської народної партії, хоча і існував антагонізм в питаннях місцевої культури в міжнародній та оборонній політиці зберігалася спадкоємність стратегічного курсу. Надалі необхідно відзначити, що індійська народна партія, створена в 1980 р., стоїть на особливому рахунку у американських аналітиків, оскільки при її правлінні поліпшилися відносини з США. Сам період правління Джавахарлала Неру, який представляв ліве крило Індійського національного конгресу, називають курсом на досягнення суспільства, заснованого на принципі рівноваги наступності і змін, а його політична програма отримала назву «*нерувіанізм*», який передбачав здійснення підтримки національного підприємництва, його захисту від іноземної конкуренції, державне регулювання приватного сектора, жорсткий контроль над фінансовими операціями, а в державному секторі – переважний розвиток основних галузей важкої промисловості і енергетики.

Геополітику Індії потрібно розглядати також скрізь призму її відносин з такими сусідами як Пакистан та Китай, проти яких, ще починаючи з 60-х рр., вона готувалася до оборони на два фронти. Індія і Пакистан дуже різні за релігійно-культурних традицій, державного устрою і економічним рівнем. Основною причиною їх взаємної неприязні є територіальне питання, в якому основним об'єктом є спірна провінція Кашмір, що знаходиться між Індією і Пакистаном. Це один з найбільш милітаризованих районів планети (тільки індійський військовий контингент тут становить близько 0,5 млн. чол.).

У цьому контексті студентам варто в загальних рисах з'ясувати сутність кашмірської проблеми, починаючи з 1947 р., коли Великобританія надала незалежність своїй колонії, розділивши її на індуїстську державу Індія та мусульманську Пакистан. Кашмір ні приєднаний ні до Індії, ні до Пакистану. Проблема Кашміру виникла в тому ж 1947-му, коли махараджа вирішив увійти до складу Індії. У відповідь пакистанці вторглися на територію провінції. Махараджа попросив допомоги. Після підписання договору про приєднання до Індії в Кашмір були введені її війська. Так почалася перша індійсько-пакистанська війна. Завдяки втручанням ООН, в 1948р. вдалося припинити військові дії. Пакистан зайняв третину території (північну частину провінції), а Індія надала своїм кашмірським територіям статус штатів Джамму і Кашмір. Між Індією і Пакистаном з'явилася контрольна лінія (понад 700 км). Відтоді Кашмір став джерелом військових конфліктів (Індія і Пакистан воювали в 1965-му і 1971-му), постійної політичної напруженості, а також нарощування озброєнь за рахунок економічного і соціального прогресу. І це при тому, що Індія і Пакистан підписали декларації (про стратегічне партнерство з США), в яких взяли на себе зобов'язання підтримувати демократію, мир і безпеку. Індія вважає весь Кашмір інтегральною частиною своєї території. Пакистан вважає, що Індія порушила принцип розподілу колишньої британської колонії (релігійний принцип). Пакистан вимагає організувати в Кашмірі плебісцит, передбачений в резолюції ООН 1948 року, але Індія відмовляє.

Отже, вирішенню проблеми Кашміру перешкоджає переплетення багатьох чинників. Це стратегічне значення даної території, релігійні, культурні та етнічні відмінності, складні природні умови, залежність Пакистану від джерела води в східній частині Кашміру і ін. Незважаючи на активізацію співпраці, перспективи остаточного розв'язання конфлікту туманні: принципові позиції сторін не змінилися, довгострокова стратегія врегулювання відносин не прийнята. Індія і Пакистан постійно змагаються за партнерство з США. Ситуація така, що активність терористичних угруповань в Кашмірі, можливі зміни в керівництві Пакистану або зміні позиції США щодо однієї чи іншої сторони загрожує різким погіршенням індійсько-пакистанських відносин.

Слід акцентувати на тому, що Сполучені Штати стикаються з певною дилемою. З одного боку, Вашингтон не може допустити погіршення відносин з Індією і Пакистаном – це б загрожувало розхитуванням регіонального силового балансу, аж до ще однієї війни і можливо, навіть, ядерної. З іншого боку, сьгоднішнє стратегічне партнерство США з Індією і Пакистаном з збереженням status quo лише формально сприяє поліпшенню взаємин і навіть ускладнює можливість реально вирішити ключові проблеми індійсько-пакистанського конфлікту. Співпраця США та Індії буде зміцнюватися. Пакистан «з'їдає» багато американських ресурсів, вигідний Америці як військовий плацдарм, однак в найближчому майбутньому, швидше за все, не зможе виконувати функції її надійного партнера. Індія, що має потужний економічний потенціал, є єдиною демократичною країною в регіоні Південної Азії, і, з огляду на зростання «китайського впливу», вона повинна стати одним з основних стратегічних партнерів США.

Щодо Китаю, то тут дещо складніша ситуація. Історично китайські імператори не турбували індусів через природний кордон у вигляді гірського ланцюга Гімалаїв і непрохідних джунглів на півдні. Хоча зараз Індія має спірні з Китаєм території, скоріше, більше претензій саме у Китаю до Індії, в тому числі за притулок тибетського Далай-лами, штаб-квартира якого знаходиться в прикордонному з Піднебесною штаті Хімачал-Прадеш. Індію ж у відносинах з Китаєм швидше хвилюють водні ресурси – витoki Брахмапутри і Гангу починаються в китайському Тибеті

Тож, варто наголосити, що в самій Індії існують різні точки зору на проблематичні стосунки з сусідами. Так, індійські вчені зазначають, що після закінчення Холодної війни в Індії з'явилося три гілки, які претендують на вироблення стратегії – нерувіанізм, неолібералізм і гіперреалізм. Самий песимістичний погляд на міжнародні відносини у гіперреалістів. Якщо нерувіаністи і ліберали вважають, що міжнародні відносини можуть бути перетворені або за допомогою комунікації і контакту, або відповідно до економічних реформ вільного ринку і логікою порівняльних переваг, то гіперреалісти вбачають в міждержавних взаєминах нескінченний цикл повторень. Для них конфлікти і конкуренція між державами не можуть бути перетворені в мир і дружбу (крім як тимчасового союзу проти спільного супротивника), тому кращими інструментами є загрози і застосування насильства, через що вони вважають, що найвірніший спосіб досягти миру і стабільності – це накопичення військової сили і готовність до її застосування. Для гіперреалістів в міжнародних відносинах в рахунок береться тільки влада і сила; все інше – ілюзія. Відповідно, для нерувіаністів і неолібералів війна – це всього одна з можливостей, яка може статися між суверенними державами. У гіперреалістів точка зору трохи інша – війна настає, коли конкуруючі держави приходять до розуміння, що інша сторона стала або занадто сильною, або слабкою. Тому підготовка до війни є відповідальною і мудрою політичною прозорливістю, а не будь-яким підбурюванням. Отже, агресію по відношенню до своїх сусідів, якщо питання стосується територіальних суперечок або будь-яких інших протиріч, гіперреалісти вважають не тільки допустимою, але й необхідною.

Отже, у підсумку студентам необхідно самостійно визначити ключові напрямки сучасної геостратегії Індії (до речі, з урахуванням й матеріалів з попередніх питань).

Питання для самоконтролю

1. Які показники свідчать про АТР як регіон, що найбільш динамічно розвивається в сучасному світі?
2. Які держави виборюють лідерські позиції в АТР?
3. Як впливає економічний і політичний розвиток Китаю на просування його геополітичних інтересів?
4. Чому Китай вважають проблемним центром геополітичної сили не тільки в АТР, а й на планетарному рівні?

5. Поясніть сучасні геополітичні установки Китаю.
6. У чому полягає сутність китайської геостратегії у відношеннях із Заходом?
7. З якими проблемами зіштовхується Китай у просуванні своєї геостратегії в Центральній Азії?
8. У чому полягає суперечливість геополітичного статусу сучасної Японії?
9. Охарактеризуйте сутність концепції «відкритого регіоналізму».
10. Як ви можете пояснити сутність протистояння Китаю та Японії в АТР?
11. Дайте визначення доктрини Абе та доктрини Йосіди.
12. Який вплив чинять США на геополітику Японії?
13. У чому полягає специфічність геополітичного потенціалу Індії?
14. Які проблеми визначають специфіку геостратегії Індії?
15. Охарактеризуйте зміст проблеми Кашміру.
16. Що визначає складність у геополітичних відносинах Китаю та Індії?
17. Дайте визначення політики «гандізму» та «нерувіанізму».
18. У чому полягає сутність геополітичного кодексу Індії за Дж. Неру?
19. Поясніть сутність доктрини «панча шила».

Питання для дискусії

1. Чому держави, що претендують на лідерство в АТР, серед іншого роблять ставку на технології «м'якого впливу»?
2. Чи дійсно перетворення АТР в геополітичний центр світу несе з собою ризики і загрози сучасному світовому порядку?
3. Як ви вважаєте, чи дійсно Китай є потенційно другою після США наддержавою у сьогоднішній системі геополітичних координат?
4. Як змінюється геостратегія Китаю в умовах кризи європейської системи безпеки?
5. Які зрушення відбудуться у найближчому майбутньому у геополітичному чотирикутнику США – Китай – Японія – Індія?
6. Чи можна вважати, що кабінет С. Абе змінює традиційну геополітику Японії?
7. Сучасні експерти наголошують на диверсифікації геостратегії сучасної Японії. Як би ви прокоментували це твердження?
8. Чим пояснюється необхідність врахування ролі Індії, південноазійської країни, в геополітичних відношеннях АТР?
9. Як можна визначити ступінь геополітичної суб'єктності Індії?

📖 Література

1. Бергстен Ф. Китай. Что следует знать о новой сверхдержаве / Ф. Бергстен. – М. : ИКСИ, 2007. – 256с.
2. Волосяк І. «Корейська проблема» в системі сучасних міжнародних відносин [Електронний ресурс] / І. Волосяк. – Режим доступу:

http://papers.univ.kiev.ua/1/istorija/articles/volosuk-i-the-korean-problem-in-the-system-of-modern-international-relations_15695.pdf

3. Геополітичні піруети: Японія – КНР-2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/geopolitichni-pirueti-yaponiya-kr-2016-.html>
4. Еремін В. Н. Японія в пошуках відповідей на зміни міжнародного порядку / В. Н. Еремін // Японія і сучасний світовий порядок. – М. : Східна література. – С.22-25.
5. Індія в глобальній політиці. Зовнішні і внутрішні аспекти / Ф. Н. Юрлов. – М. : Інститут сходознавства РАН, 2003. – 320с.
6. Кіссінджер Г. О Китаї / Генрі Кіссінджер; пер. з англ. В. І. Верченко. – М. : АСТ, 2014. – 635с.
7. Кіссінджер Г. Потрібно чи Америці зовнішня політика? / Генрі Кіссінджер. – М. : Ладомір, 2002. – 352с
8. Китай: загрози, ризики, виклики розвитку / під ред. В. В. Михеева. – М. : Московський Центр Карнегі, 2005. – 304с.
9. Коміссина І. Н. Шанхайська організація співробітництва становлення нової реальності / І. Н. Коміссина, А. А. Куртов. – М. : Рос. ін-т стратег. дослід., 2005. – 117с.
10. Мікал О. Політичні відносини Японії та Європейського Союзу у 90-ті рр. ХХ ст.: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спец. 07.00.02. – Всесвітня історія. – Київ, 2003. – 21 с.
11. Шенкар О. Китай: вік ХХІ. Розвиток Китаю, його вплив на світову економіку і геополітичне рівноважжя / О. Шенкар. – Дніпропетровськ : Баланс Бізнес Букс, 2005. – 208 с.
12. Шергін С. О. Трансформація взаємодій міжнародно-політичних акторів в умовах послаблення глобального лідерства США [Електронний ресурс] / С. О. Шергін, М. В. Фесенко // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – 2009. – Вип. 15. – С. 346-355. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2623/74/>
13. Японія: міфи і реальність / В. М. Алпатов і др. – М. : Східна література РАН, 2003. – 569с.

ТЕМА 5. РОЗВИТОК ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ. СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ГЕОСТРАТЕГІЯ

Мета теми: проаналізувати еволюцію геополітичної думки в Україні, з'ясувати сутність геополітичного становища України, принципи та вектори її геополітичної діяльності, визначити перспективи реалізації майбутньої геополітичної стратегії

Питання для вивчення

1. Історія геополітичного мислення в Україні з часів Київської Русі до к. ХІХ – поч. ХХ ст.

2. Геополітична думка в Україні ХХ ст.
3. Геополітична думка в Україні у міжвоєнний період.
4. Україна в контексті сучасних геополітичних реалій. Геополітичні інтереси України і сучасна українська геостратегія.

Основні терміни і поняття

Українське геополітичне мислення, Кирило-Мефодіївське братство, слов'янська федерація, Балто-Чорноморська консолідація, Чорноморсько-Адріатичне об'єднання, «науковий націоналізм» С. Рудницького, «Чорноморська доктрина» Ю. Липи

Методичні рекомендації

Доводиться констатувати вкрай обмежену можливість ознайомлення як з першоджерелами щодо геополітичної думки в Україні, так і з узагальнюючими дослідженнями цієї проблеми в роботах теоретиків вітчизняної геополітики. Тому у рекомендаціях надано стислий огляд деяких концепцій представників українського геополітичного наробку (детальніше див.: Дністрянський М.С. Геополітика)

☞ При опрацюванні **першого питання** слід, зосередитися на проблемі розвитку геополітичної думки в Україні. Передусім слід наголосити на тому, формуванню українського геополітичного мислення, яке пройшло доволі складну еволюцію, в нові часи не сприяла тривала відсутність державності, обмежуючи розроблення саме прикладних підходів до державної геополітики. Проте різнобічний характер і у концептуальному, і у прикладних аспектах мала українська геополітика боротьби за державність, засвідчуючи і загалом роль національно-визвольних рухів у геополітичному світоустрої. З огляду на складні державно-політичні реалії українська геополітична інформація, у т. ч. й безпосередньо політико-географічні знання про Україну, аж до початку ХХ ст. мали переважно фрагментарний характер, органічно поєднуючись з іншою країнознавчою інформацією. Тобто до початку ХХ ст. не можна вести мову про розвиток геополітики і навіть політичної географії як цілісного наукового аналізу, а лише про формування й розвиток геополітичного мислення та геополітичних ідей. Водночас у першій половині ХІХ ст. вже появилися перші українські державно-політичні програми, які включали й обґрунтовані геополітичні принципи.

Студентам важливо звернути увагу на перші універсальні вітчизняні джерела країнознавчої інформації, зокрема й територіально-політичної, а саме літописи періоду Київської Русі й Галицько-Волинської держави, де відображено погляди про *єдність Русі та її місце в тодішньому політичному світі*. З втратою руської (давньоукраїнської) державності усвідомлення її цілісності і політичної значущості впродовж ХV найбільше зберігалось насамперед у церковно-освітніх колах. Важливо, що розуміння самотності русько-українських земель та

пам'ять про їхнє державно-політичне минуле проявлялося і в тодішній іноземній літературі, картографічних виданнях, описах мандрівників.

Пізніше утвердження геополітичної суб'єктності України та її відповідне сприйняття в європейських колах пов'язане з формуванням козацьких військово-державних утворень. У цьому процесі особливо важливим є період визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького (середина XVII ст.), коли формувалися не лише нова українська державність, але й новий геополітичний світогляд і нові українські державно-геополітичні підходи. У свідомості широких політичних кіл України після кількох століть недержавного життя повніше відновлюється образ України-Русі як етнополітичної цілісності, як територіально-політичної одиниці, формується об'єктивне розуміння меж української етнічної території, генетична єдність з попередніми русько-українськими державними утвореннями. Студентам необхідно підтвердити цю думку висловлюваннями, наприклад, Б. Хмельницького або П. Дорошенка, про межі української етнічної території та відновлення української державності.

Нове геополітичне мислення позначилось і в діяльності гетьманських урядів на міжнародній арені, зокрема, у спробах створення широких міждержавних коаліцій, і у важливих політичних документах того часу, наприклад, «Договорі поміж цісарем турецьким і Військом Запорізьким з народом Руським...», статтях Б. Хмельницького, Гадяцькому трактаті, де вже досить чітко виписано новий статус України як автономного князівства Руського в Речі Посполитій трьох народів – польського, литовського, руського. Ще більш чітким стало сприйняття козацької України як окремої територіально-політичної одиниці на міжнародній арені, у картографічних матеріалах та описах французького інженера Г. Боплана (1600–1673). Важливим моментом у формуванні української політико-правової думки стала конституція гетьмана Пилипа Орлика (1672–1742), відобразивши основні демократичні принципи політичної організації незалежної козацької України.

Особливої уваги у вивченні питання еволюції геополітичної думки в Україні заслуговує XIX ст. На початку XIX ст., коли етнічно українські землі були поділені двома імперіями – Російською й Австрійською, з'явилися нові тенденції у формуванні політичної ідеології, а також і геополітичного мислення. Основним чинником формування нового українського геополітичного мислення стало етнополітичне піднесення, що проявлялось у культурній роботі та соціально-політичному вільнодумстві. Етапним і якісно новим явищем як у культурно-політичних процесах, так і у розширенні обріїв етнополітичної думки стала ідеологія Кирило-Мефодіївського братства (виникло наприкінці 1845 – початку 1846 рр.). У цьому контексті окремої уваги заслуговує твір одного з «кирило-мефодіївців», *Г. Андрузького, «Начерки Конституції Республіки»,* в якому окреслено *політичний лад і територіальну політико-адміністративну структуру слов'янської федерації*, яка включала б 7 автономних штатів: 1) Україна з Чорномор'ям, Галичиною і Кримом; 2) Польща з Познанню, Литвою і Жмуддю; 3) Бессарабія з Молдавією і Валахією; 4) Остзея; 5) Сербія; 6) Болгарія; 7) Дон. Отже, одним зі штатів проєктовано Україну в єдності різних історичних регіонів, незважаючи на те, що на той час вони перебували в складі двох держав.

Надалі студентам варто дослідити геополітичну спадщину М. Драгоманова (1841–1895), значення якого у розвитку геополітичної думки в Україні складно переоцінити, адже саме *він сформував цілісну систему територіально-політичних та етнополітичних положень, які стали міжнародно визнані*. Отже, студентам варто звернути увагу на такі твори М. Драгоманова, як «Историческая Польша и великорусская демократия» (1883), «Проект основ статуту українського товариства «вільна спілка» (1884), «Чудацькі думки про українську національну справу» (1891), «Листи на Наддніпрянську Україну» (1893). Основні його політичні погляди найповніше відображені у «Проекті основ статуту українського товариства «Вільна Спілка» (1884). Слід наголосити на тому, що М. Драгоманову належить першість і у розумінні деяких інших українських геополітичних проблем, зокрема, значення геополітичного положення та взаємин з сусідами. В цьому контексті він попереджав українську громадськість, що польський національно-політичний рух у проектах незалежності зорієнтований не на ареал розселення польського народу, а на відновлення польської держави в кордонах до 1772 року. Так само експансіоністський характер мали й ідеї російських т. зв. революційно-демократичних сил та німецькі проекти натиску на схід. М. Драгоманов усвідомлював також велике значення *освоєння українцями Причорномор'я, необхідного для зміцнення українських геополітичних позицій у цьому регіоні*, адже «...без північних берегів Чорного моря Україна неможлива як культурний край». Позитивні геополітичні наслідки мала і його практична громадсько-політична діяльність, спрямована на зближення двох гілок українського народу (західної і центрально-східної), що ще раз засвідчує особливе політико-географічне значення й особистості вченого, і його творчості.

У підсумку відповіді на перше питання семінару студентам необхідно визначити, які світоглядні напрями формувалися в руслі вітчизняного геополітичного мислення, які традиції були закладені упродовж тривалого еволюційного шляху української геополітики, які фундаментальні принципи були теоретично оформлені саме на початок ХХ ст., коли

☞ Надалі, працюючи над **другим питанням**, студентам слід зупинитись на вивченні творчості таких політичних діячів та науковців, що зіграли основоположну роль у формуванні геополітичної свідомості українського народу, як М. Міхновський (у праці «Самостійна Україна» (1900) вперше проголосив ідею державної незалежності України на всій етнічній території «від Карпат аж по Кавказ»), Г. Величко (автор першої карти розселення українців «Народописна карта українсько-руського народу», 1896), С. Томашівський (автор ґрунтовної етнічної карти Підкарпатської Русі «Етнографічна карта Угорської Русі», 1910) та низки інших.

Утім більш вивчення детального вивчення вимагають геополітичні ідеї М. Грушевського (1866–1934) та С. Рудницького (1877–1937). Формування їх геополітичного доробку зумовила Перша світова війна, посилення національно-політичних рухів, підрив основ центрально- і східно-європейських імперій, передбачаючи великі територіально-політичні зміни. Ці процеси спричинили нове геостратегічне мислення щодо майбутнього України.

Політичне самовизначення українського народу *М. Грушевський* розглядав як логічний наслідок його самоствердження й необхідну передумову дальшого розвитку. Варто засвоїти, що державно-політичні перспективи своєї країни він вбачав *не у повній державній самостійності, а у федералізації Росії, автономною складовою якої і мала стати Україна* («Вільна Україна», «Якої ми хочемо автономії й федерації», «Хто такі українці і чого вони хочуть» та ін.), впевнено наголошуючи (до 1918 року) на недоцільності повної державної незалежності. Таку політичну позицію визначало багато чинників. Зокрема, і впливи «громадівської ідеології» та *М. Драгоманова*, й ілюзії щодо перемоги революційної демократії, й домінування лівих політичних настроїв у тодішньому українському громадянстві. Більше того, свої федералістські погляди, значною мірою ілюзорні, враховуючи російські політичні реалії й традиції, *Грушевський* поширював і на перспективи геополітичного устрою Європи, прогножуючи *перебудову Європи у Європейську федерацію*. І в такій федерації вчений вбачав одним із суб'єктів Україну. Водночас реалістичними були наполягання *М. Грушевського* на тому, щоб *автономія України обов'язково мала національно-територіальний характер* і особливо на тому, щоб уся Росія була організована за федеративним принципом. Територію автономної України *М. Грушевський* виділяв за етнічним принципом, тобто враховуючи межі суцільного ареалу розселення українського народу. Після захоплення більшовиками Києва у січні 1917 року і жорстокого більшовицького терору *М. Грушевський* з розумінням поставився до ідеї повної державної незалежності України. Однак, попри багатство конструктивних геополітичних ідей, практичні дії *М. Грушевського* як керівника Української Центральної Ради у творенні незалежної України не були адекватними тодішнім потужним зовнішньо- і внутрішньогеполітичним викликам, що завершилось трагічно як для тодішньої української держави, так і для *М. Грушевського* особисто.

Детально вивчаючи геополітичну концепцію *С. Рудницького* слід передусім зауважити, що він обґрунтував *струнку систему поглядів щодо геополітичного світоустрою і місця у ньому України*, що й стало вершиною українського політико-географічного і геополітичного аналізу в ХХ ст. З огляду на необхідність широкого ознайомлення світової громадськості з «українською справою» напередодні формування нової політичної карти Центрально-Східної Європи, *С. Рудницький* видав у 1916 р. у Відні німецькою мовою працю «Україна з політико-географічного становища», в якій *довів неминучість незалежності України* з урахуванням усієї сукупності історичних і етнополітичних чинників. Подібне завдання поставив учений і в праці під дещо публіцистичною назвою «Чому ми хочемо самостійної України» (1916). Методологія геополітичного аналізу *С. Рудницького* лише частково формувалася під впливом німецької ратцелівської політичної географії, відзначаючись у деяких аспектах гіперболізованим трактуванням впливу природного середовища та антропологічного чинника на націогенетичні процеси (звідси, зокрема, намагання обґрунтувати самотність України природно-географічними чинниками), однак все ж український вчений уникнув «біологізації» державно-

політичного життя, характерного для тодішньої німецької політичної географії і геополітики, обґрунтувавши власну політико-географічну концепцію.

Передусім через усі політико-географічні праці С. Рудницького проходить ідея *пріоритетності національного принципу при формуванні держав нової Європи*, якої не сприймало багато європейських геополітиків і політиків: «Саме національна держава є метою, до якої прагне історичний розвиток ХХ століття». Аналізуючи геоетнополітичну ситуацію, що склалася в Центрально-Східній Європі в роки Першої світової війни, він робить важливий висновок, що лише утворення української держави в етнографічних кордонах є єдиним засобом запобігання заколотам у південно-східній Європі, що важливо для світової політики. У плані пошуку перспектив майбутнього міжнародно-політичного устрою Центрально-Східної Європи С. Рудницький обґрунтовує ідею Балтійсько-Понтійської федерації, насамперед як противаги російській експансії і рівноваги щодо великих держав Західної Європи.

Моделюючи географію майбутніх центрів світової сили, автор застерігає західний світ щодо *недопустимості включення України до складу Російської імперії, яке б могло багатократно посилити російські експансіоністські амбіції* і стало б передумовою анексії Росією країн Центральної Європи. На жаль, ці передбачення, які швидко збулися, залишилися поза увагою західних політиків. Розуміючи велике значення національної території в геополітичних співвідношеннях, С. Рудницький в «Огляді національної території України» (1923) констатує, що українські політики в ході національної революції 1917–1920 років не зуміли оцінити і використати великі розміри української етнічної території, легко поступаючись на користь суміжних держав цілими регіонами.

В контексті вивчення концепції С. Рудницького доцільно зосередитись і на його ідеї *наукового націоналізму*. Вчений вважає, що політика має спиратися на науковий, у т. ч. географічний, світогляд. На ґрунтовне знання особливостей народу, його території, історично-політичних традицій. Заперечення природної суті людини, народу веде до появи т. зв. «універсалізмів», *тобто загальних космополітичних теорій різного спрямування*, до яких С. Рудницький відносить соціал-комуністичний, капіталістичний, аристократичний «універсалізми», що визнають лише пріоритет світового та нехтують національним. Захоплення українськими політиками різними «універсалізмами», незнання і нерозуміння українських історико-політичних процесів вело до *поразки національно-визвольного руху, адже дотеперішня наша політика – це «...продукт культур чужих народів»*.

Україна, розвиваючись на межі трьох світів (західноєвропейського, православно-візантійського, кочового азійського), зуміла витворити і зберегти своєрідну унікальність, а *тому українські історико-політичні особливості не слід «натягати» на чужі аналогії*, інколи навіть дуже екзотичного походження. Ці пропозиції та ідеї, що свого часу не були враховані, і зараз залишаються актуальними. Коли у 20-х роках ХХ ст. стало зрозумілим, що не вдасться реалізувати ідею великої соборної України, а на якийсь час з'явилася ілюзія створення галицької державності, С. Рудницький написав низку статей, у яких обґрунтував її політико-географічні основи, розглядаючи *галицьку*

державність як проміжний етап і важливий плацдарм до створення держави на всій українській етнічній території. Прикладом аналізу конкретної внутрішньо-геополітичної проблеми є праця С. Рудницького «Про давні і нові столиці України» (1922). Характеризуючи розміщення історичних столиць України, С. Рудницький враховує сукупність усіх чинників (військових, політичних, економічних, територіальних), розкриває недоліки столичного географічного положення Києва, політичну заангажованість вибору Харкова як столиці, обґрунтовує доцільність (на деякий час) столичного статусу для Катеринослава як столиці соборної України і Станіслава як столиці (можливої) Галицької української держави, враховуючи їхнє центральне розміщення й транспортно-географічне положення.

У підсумку аналізу геополітичних поглядів С. Рудницького студентам варто усвідомлювати, що не всі його ідеї є актуальними в наш час, як з огляду на динамізм суспільного розвитку, так з огляду на відчутний природно-географічний детермінізм сповідуваної ним антропогеографічної парадигми. Це стосується також гіперболізації значення антропологічних елементів в етно- і націогенезі. Але його концепція етногеографічних засад державності і формування держав на основі національного принципу має фундаментальне значення і в сучасних умовах.

☪ **Третє питання** стосується проблеми українське геополітичне мислення міжвоєнного періоду. Студентам насамперед слід звернутися до вивчення оригінальних ідей представника ще «старої української інтелігенції» історика й економіко-географа А. Синявського про перспективи руху «Пан-Європа»; геоекономічне і геополітичне значення мали праці В. Доброгаєва і М. Волобуєва, котрі наголошували на необхідності цілісного розвитку економіки України як окремої складової світового господарства, розкривали негативні наслідки економічного визиску союзним центром її господарства. Великий геокультурний та певною мірою геополітичний резонанс мали заклики відомого письменника і публіциста М. Хвильового щодо пошуку власного шляху розвитку через переорієнтацію української літератури на «психологічну Європу» («Дайош Європу»), подолання залежності від російської культури («Геть від Москви»). В іншому памфлеті, «Україна чи Малоросія», який при житті письменника так і не був опублікований, М. Хвильовий виступає проти лицемірних закликів «будувати на Україні російську культуру», і через пропаганду культурної окремішності України безпосередньо підводить до ідеї державної незалежності. Отже, завдання студентів більш детально ознайомитися з геополітичними ідеями вищезазначених діячів.

Ретельного дослідження заслуговує наукова діяльність В. Липинського (1882–1931). Саме на міжвоєнний період припадає і формування основ його соціологічної теорії, в якій значну роль відведено *нації як єдності громадянства, що формується на основі «територіального патріотизму»,* спільності інтересів і незалежно від етнічного та соціального походження. Студентам необхідно наголосити на тому, що, розуміючи внутрішні геополітичні проблеми українського суспільства, спричинені спрощенням його соціальної структури, В. Липинський активно ратував за те, щоб «повернути органічну структуру

українській нації» та усунути соціальний антагонізм всередині неї. Враховуючи складність ситуації, в якій опинилися державницькі сили, в українській політичній публіцистиці продовжилася дискусія щодо пошуку природних союзників України в її державно-політичному утвердженні. В цьому напрямі, як своєрідну антитезу ідеї С. Рудницького про перспективність Балто-Чорноморської політичної консолідації, було висунуто ідею *Чорноморсько-Адріатичного об'єднання*, яке включало б Україну, Чехословаччину та балканські слов'янські країни і ґрунтувалося б на культурно-ментальній та історично-генетичній близькості. Прихильниками цієї ідеї, попри розбіжність багатьох інших геополітичних поглядів, були історик С. Томашівський (1875–1930) та правник й громадсько-політичний діяч С. Шелухин (1864–1938). Студентам варто надати свої міркування щодо цих геополітичних моделей за активною участю України.

Обов'язково слід зауважити, що найбільший резонанс в обґрунтуванні геополітичних орієнтацій, у т. ч. й у розробленні цілісних доктрин, у міжвоєнний період мали праці Ю. Липи (1900–1944). В оригінальних дослідженнях «Українська раса» (1937), «Призначення України» (1938) Ю. Липа зробив *всебічний історично-генетичний і просторовий аналіз української ідентичності* (раса в його розумінні – ментальна, духовна цілісність і самотність). Розкриваючи стан українства з огляду на його політичну й етнічну історію, характер, ідеологію, Ю. Липа акцентує увагу на тих засадах, які могли б посилити його енергію, збільшити «відпорну» силу і безпеку українства щодо чужих політичних, культурних та ідеологічних впливів і загалом – його творчий потенціал. Це насамперед етнокультурна («расова» у його термінології) і релігійна солідарність, національна воля, критичне ставлення до чужих доктрин і цінностей, *розумні геополітичні орієнтири, в основі яких природна вісь Північ–Південь*. З цього приводу студенти мають прокоментувати наступні твердження Ю. Липи: «Визначення напрямної на схід чи захід – це передусім нищення власного характеру, духовності, що прийшла з півдня. Духовності, що зросла над південними морями й вододілами і розпросторилась, як кров по жилах, ідучи вгору Дніпром, Дністром, Дунаєм, Богом і Доном, несучи до найглухіших закутків українських земель подих півдня».

Дальшим обґрунтуванням цих ідей стала праця «*Чорноморська доктрина*» (Варшава, 1940). На думку автора, країни Чорноморського басейну мають спільні інтереси, а сам регіон, урахувавши інтегруючу економічно-комунікаційну роль моря, творить певну цілісність і має величезні потенційні можливості. І саме сильна і незалежна *Україна, історія якої нерозривно пов'язана з Чорномор'ям, покликана консолідувати цей регіон, ставши його лідером*, і разом з іншими країнами регіону створити сильну політичну одиницю. Такий погляд, урахувавши етнокультурну різноманітність та геополітичну різновекторність країн причорноморського регіону, був тоді значною мірою ілюзорним, утім ідеї Чорноморського Союзу знову набули своєї надзвичайної актуальності у світлі карколомних геополітичних зрушень на євразійському континенті, свідками яких наразі ми є. В іншій геополітичній праці, «Розподіл Росії» (1941), Ю. Липа *передбачив не лише розпад СРСР, самотійність України*

й інших національних країв, але й формування в Росії обласних відцентрових настроїв. Лейтмотивом усієї праці є заклик до готовності українства організаційно оформити свою державність: «Єсть закономірність потужня і величня, що змушує Північ і Південь піти власними дорогами».

Отже, підсумовуючи аналіз геополітичної концепції Ю. Липи, попри деяку гіперболізацію окремих історико-культурних моментів, у т. ч. й значення антропологічних особливостей в етногенетичних і соціально-політичних процесах, а також помітну міфологізацію давньої історії України, слід констатувати надзвичайну важливість і сучасність ідей відомого вітчизняного геополітика. Адже геополітичні концепції Ю. Липи – це моделі активного включення України в світові відносини, які зорієнтовували українство *не на пристосування до наявних, а на творення нових територіально-політичних реалій, утвердження України як суб'єкта світових міжнародних відносин*.

Таким чином, формулюючи загальний висновок щодо аналізу еволюції української геополітики, студенти мають засвоїти, що зародження і становлення української геополітичної думки впродовж відбувалось у вкрай складних та суперечливих умовах, тим не менш саме українські геополітичні ідеї, яким не притаманний експансіонізм, агресивна налаштованість щодо інших країн й народів, мають низку переваг і в розумінні геополітичних проблем, насамперед територіально-етнополітичних (геоетнополітичних), а тому можуть стати одними з визначальних принципів і в методології об'єктивного геополітичного аналізу, й у конструктивній практичній геополітиці зрівноваження сучасних етнополітичних процесів.

👉 **Четверте питання** є логічним продовженням вивчення теоретичних підвалин вітчизняної геополітики і стосується вже її прикладного аспекту, тобто геостратегії.

Україна, як молода суверенна держава, на сучасному етапі свого розвитку прагне віднайти свою геополітичну ідентичність, усвідомити себе в глобальному цивілізаційному контексті, визначитися з власними пріоритетами, національними інтересами, виробити стратегію й тактику їх реалізації. Поява незалежної української держави у 90-х роках ХХ ст., за загальним визнанням, суттєво змінила геополітичну систему координат в Європі та в євразійському регіоні. Дослідження наукового доробку щодо визначення перспектив геополітичного розвитку України свідчить про актуалізацію цієї проблематики серед спеціалістів, однак, на сучасному етапі виявляється дефіцит якісних ґрунтовних досліджень українських експертів (хоча в кількісному плані нібито існують численні публікації), що істотно ускладнює відпрацювання вітчизняних геополітичних стратегій на практиці.

Стратегічні геополітичні інтереси кожної держави так чи інакше визначаються потребами збереження її суверенітету, територіальної цілісності, непорушності державних кордонів, поступального соціально-економічного й політичного розвитку. Пріоритетність цих геополітичних інтересів для України додатково зумовлена низкою чинників, насамперед: а) незавершеністю процесів формування її політичної системи та збереження історично-територіальних бар'єрів; б) наявністю глибокої демографічної кризи, негативними тенденціями

розвитку економіки та деякими регіональними диспропорціями соціально-економічної освоєності території; в) недостатньою соціально-культурною зв'язаністю регіонів; г) різновекторністю регіонально-політичних орієнтацій. Об'єктивні труднощі внутрішньогеполітичної консолідації України поглиблюються системою неоптимальних співвідношень із зовнішньополітичним середовищем, деструктивним зовнішнім втручанням у політичне життя України та неадекватною діяльністю політичних сил у самій державі, внаслідок чого Україна з початку XXI ст. переживає гостру політичну кризу. В таких умовах більш рельєфно проявляються загрозливі моменти функціонування складових політичної системи. Наприклад, щодо непорушності державної території і кордонів серйозною загрозою є зростання обсягів нелегальної міграції та контрабанди, перманентне висування територіальних претензій з боку окремих політичних сил сусідніх держав, надання громадянам України громадянства інших держав. Протидії цим викликам не сприяє незавершеність процесів міжнародно-правового розмежування території України з сусідніми державами, нерегульованість режиму кордону, ускладнення економічної ситуації в прикордонні. Водночас глобальна фінансова та економічна кризи, які охопили всі країни світу, загрожують Україні, поряд із соціальними негараздами, поглибленням диспропорцій економічної освоєності державної території (міжрегіональних і внутрішньорегіональних), що може спричинити і соціально-політичну нестабільність.

Студентам передусім варто звернути увагу на пошук Україною моделі власної геополітичної суб'єктності, починаючи саме з поч. 90-х років XX ст. Доцільно проаналізувати геополітичне становище нашої держави на момент здобуття нею незалежності, тобто визначити ті ресурсні можливості, якими вона володіла на «старті» здобуття державної суверенності. У цьому контексті необхідно звернути увагу на те, які перспективи геополітичного статусу мала Україна після припинення існування СРСР. Адже вже тоді спостерігалася активізація інтересу більш розвинених країн в отриманні геополітичного контролю над Україною. Як вітчизняні автори, так і зарубіжні відзначали наприкінці XX ст., що Україна слаборозвинена держава і слабка в можливостях здійснення власної зовнішньої політики, вона має брати активну участь у світовій політиці і робити це у відповідності до власних можливостей, ресурсного потенціалу, та ґрунтуватися на питаннях захисту національних інтересів в усіх сферах. За висновками дослідників Україна потребує значних системних перебудов, суттєвого реформування економіки, адже саме економічна відсталість, відсутність волі політичних еліт та інші фактори надавали привід деяким державам взагалі не розглядати Україну як актора міжнародної політики, а подальша побудова зовнішньополітичної стратегії у відповідності до зовнішніх факторів зумовить занепад держави та підкорення її інтересів іншим, більш сильним акторам. Отже студентам варто навести аргументи «за» та/або «проти» подібних тверджень.

Надалі необхідно визначити якісні характеристики сучасного світоустрою, з'ясувати, які існують прогнози щодо його змін. Крім того, студентам потрібно ознайомитись з ретроспективним аналізом тенденцій геополітичного розвитку

України задля усвідомлення її реальних позицій у сучасній світовій архітектурі. Задля цього варто в загальних рисах дослідити, яким чином упродовж часів незалежності змінювалися геополітичні орієнтири нашої держави та охарактеризувати чинники, що впливали на трансформацію геополітичного мислення керівництва нашої держави. Також доцільно навести приклади позитивних геополітичних кроків нашої державної влади та помилкових й, навіть, хибних рішень. Особливо слід зосередитись на карколомних зрушеннях світоустрою з поч. 2000-х рр., втягненні в них України, починаючи з 2013 р., а потім анексія Криму Росією та підбурювання нею сепаратизму на сході нашої держави, що призвело до реальної військової агресії – все це продемонструвало слабкість української геополітики та неготовність її адекватно реагувати на загрози, що руйнують зводять нашу державу до лімітрофного статусу.

Надалі, проаналізувавши стан сучасного становища України та її включення в систему геополітичних інтересів та концепцій таких вагомих геополітичних гравців як США, Росія та ЄС, студентам необхідно окреслити можливі сценарії розвитку на період упередження прогнозу як мінімум 10-15 років, визначаючи загрози та ризики, можливості та переваги кожного з них.

Безумовно, найбажанішим варіантом геополітичного розвитку для України є збереження нейтралітету із зовнішньою політикою на засадах поваги до суверенітету, паритетних відносин, несилкових методів врегулювання конфліктів тощо. Однак, для ефективної реалізації стратегії збереження «статус-кво», щоб не втратити своєї геополітичної суб'єктності у світі, Україна потребує системної геополітики (як єдність зусиль держави і сумарний вплив політичних сил), створення цілісної стратегії геополітичного розвитку, яка має включати цілу низку вимог. Завдання студентів – визначити ці вимоги. Адже усунення реальних загроз територіально-політичній цілісності і суверенності України та створення сприятливих внутрішньо- і зовнішньо-політичних передумов її розвитку потребує ефективної практичної геополітики. Але успішно реалізувати усі її завдання зможуть лише ті владні структури і політичні сили, які зможуть подолати загальносуспільне недовір'я до українського політикуму, шукатимуть порозуміння між регіонами на основі загальнонаціональних інтересів.

Таким чином, у підсумку відповіді на четверте питання та й загалом усього семінару студенти мають визначити геополітичний порядок денний для сучасної України та пріоритетні заходи щодо вирішення її ключових геостратегічних проблем.

Питання для самоконтролю

1. Дайте загальну характеристику геополітичній думці України до к. XIX – поч. XX ст.
2. Яким чином вплинула козацька доба в історії України на формування вітчизняного геополітичного світогляду?
3. Як геополітичне мислення позначилось в діяльності гетьманських урядів на міжнародній арені?

4. Яку роль в еволюції вітчизняної геополітики відіграло Кирило-Мефодіївське братство?
5. У чому полягають основоположні ідеї геополітичної концепції Г. Андрузького?
6. Поясніть значення геополітичної спадщини М. Драгоманова.
7. Проаналізуйте еволюцію геополітичних ідей М. Грушевського.
8. Оцініть внесок С. Рудницького у розвиток геополітичної думки в Україні.
9. У чому полягає сутність «наукового націоналізму» С. Рудницького?
10. Охарактеризуйте проблематику вітчизняної геополітики у міжвоєнний період.
11. Які ідеї В. Липинського збагатили теорію української геополітики?
12. Чому концепція Ю. Липи набула надзвичайної актуальності в сучасній геополітиці України?
13. Які чинники визначають сучасну геостратегію України?
14. Які сценарії геополітичного розвитку можливі в коротко- та середньостроковій перспективі?
15. Проаналізуйте геополітичний потенціал і геополітичний статус сучасної України.

Питання для дискусії

1. М. Грушевський обґрунтовує важливий геополітичний принцип, актуальний і в загальносвітовому контексті: «Я не бажаю своєму народові панування, бо вважаю, що панування деморалізує, вироджує самого пануючого і не може бути поєднане з правдиво демократичним устроєм. З тих же мотивів я навіть не вважаю корисною для нашого народу сильно виражену гегемонію. Я не хочу українського імперіалізму». Прокоментуйте думку М. Грушевського.
2. В контексті уникнення геокультурних розломів В. Липинський зазначав: «...маючи в своїй нації і Схід і Захід, і одну і другу церкву, ... ми мусимо, коли хочемо бути нацією, ці два напрями під гаслом єдності та індивідуальності нашої національної в собі весь час гармонізувати. Без такої гармонізації ми згинемо як нація». Прокоментуйте твердження В. Липинського, наскільки воно актуальне для сучасної України.
3. Як ви вважаєте, наскільки перспективними є геополітичні моделі Балто-Чорноморської консолідації або Чорноморсько-Адріатичного об'єднання?
4. Здобуття незалежності в 1991 р. і вихід на міжнародну арену такої великої держави як Україна – подія історичного значення. У цьому зв'язку відомий американський політолог З. Бжезинський в одній зі своїх статей відзначав, що незалежна Україна змінює всю геополітичну карту Європи. Її поява – одне із трьох найбільш значних геополітичних подій ХХ ст. Перша подія – розвал в 1918 р. Австро-Угорської імперії. Друга – розділ Європи в 1945 р. на два блоки. Поява незалежної України може вважатися

- третьою такою подією. Чи погоджуєтесь ви з такою оцінкою американського вченого?
5. Сьогодні багато вітчизняних експертів і політологів сходяться на тому, що в сучасних умовах української політичної дійсності пріоритетне значення має саме внутрішня геополітика? Крім того, вони наголошують, що важливо також досягти єдності української внутрішньої і зовнішньої геополітики, завдання якої – забезпечення політичних, економічних і культурних інтересів України на міжнародній арені, встановлення раціональних зв'язків з іншими державами та міжнародними організаціями. Поясніть ці твердження.
 6. Як би ви визначили геополітичний код України?
 7. Чи є предметом сучасної української геостратегії вступ України до певних військово-політичних блоків, приміром НАТО?
 8. Обміркуйте, яка геостратегія є найбільш вірогідною для України. Чи можна вважати, що найбільш вірогідний варіант української геостратегії і найуспішніший – це одне й те ж саме, тобто єдина лінія перспективного розвитку України?

Література

1. Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі / С. В. Андрущенко (Гринько). – Київ : Логос, 2005. – 288 с.
2. Базив Д. П. Геополитическая стратегия Украины / Д. П. Базив. – Киев, 2000. – 192 с.
3. Бірюкова О. О. Геополітичний вимір етнонаціональних процесів в Україні [Електронний ресурс] : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / Бірюкова Олена Олексіївна ; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 18 с. – Режим доступу : [URL :http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis)
4. Василенко С. Д. Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі [Електронний ресурс] : автореф. дис... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Василенко Світлана Дмитрівна ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – Київ, 2002. – 35 с. – Режим доступу : [URL :http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis)
5. Василенко С. Д. Європейський вибір України / С. Д. Василенко. – Одеса: Одес. нац. мор. Академія, 2003. – 212 с.
6. Василенко С. Геополітичні традиції Київської Русі і Галицько-Волинської держави / С. Василенко // Людина і політика. – 2002. – № 5. – С. 102–111.
7. Вовканич І. Формування зовнішньополітичної стратегії України в центральноєвропейському геополітичному просторі / І. Вовканич. // Геополітика України: історія і сучасність: зб. наук. праць. Вип.1. – Ужгород: Ліра, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Geopolityka/2009_1/PDF/Vovkanych.pdf.

8. Геоeкономіка та геополітика України : навч. посіб. / А. К. Шидловський, Г. Г. Півняк, М. В. Рогоза, С. І. Випанасенко. – Дніпропетровськ : НГУ, 2007. – 282 с.
9. Геополітика : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов ; Міжрегіон. акад. упр. персоналом, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – Київ : МАУП, 2004. – 293 с.
10. Дністрянський М. С. Геополітика [Електронний ресурс] : навч. посіб. / М. С. Дністрянський ; МОНМС України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – 436 с. – Режим доступу : [URL : http://old.geography.lnu.edu.ua/Strukt/Biblio/alphavit/Ukr/Ukr_D/Dnistrianskyi/geopolityka.pdf](http://old.geography.lnu.edu.ua/Strukt/Biblio/alphavit/Ukr/Ukr_D/Dnistrianskyi/geopolityka.pdf)
11. Додонов Р. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії / Р. Додонов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 127– 140.
12. Ігнат'єва Т. Геополітика України в категоріях і поняттях: минуле та сучасність : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. спец. «Політологія», «Історія України» / Т. Ігнат'єва. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. – 112 с.
13. Мадіссон В. В. Сучасна українська геополітика : навч. посіб. для студентів гуманітар. спец. вищ. навч. закл. / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. – Київ : Либідь, 2003. – 174 с
14. Резнікова О. О. Україна та нові глобальні виклики [Електронний ресурс] / О. О. Резнікова // Незалежність України в глобалізованому світі: вектори ХХІ століття: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (Київ, 22 серп. 2011 р.): до 20-річчя незалежності України / упоряд. Я. А. Жаліло, С. О. Янішевський. – К. : НІСД, 2011. – С. 174-179. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/Cles/Nezalezni1-0c2d4.pdf>
15. Стратегії розвитку України: теорія і практика [Електронний ресурс] / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – 864 с.– Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/strateg2/index.htm>
16. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку : монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин [Електронний ресурс]. – К.: НІСД, 1999. – 384 с. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/ogljad/index.htm>
17. Шмаленко Ю. І. Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст. / Ю. І. Шмаленко // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка». Сер. Держава та армія. – 2007. – № 584. – С. 38-43.
18. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат: політико-економічний та секторальний аналіз / М. Янків. – Львів : Світ, 2011. – 399 с.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ З КУРСУ

1. Хто є автором терміну «геополітика»?

- а) Р.Челлен
- б) К. Хаусхофер
- в) Х. Маккіндер
- г) Ф. Ратцель

2. Об'єкт геополітики:

- а) територіально-державний устрій
- б) психологія лідерів провідних держав світу
- в) взаємовідносини держав на міжнародній арені
- г) простір

3. Предмет геополітики:

- а) міжнародні відносини
- б) сформовані державні кордони
- в) світова політика
- г) фактори, що створюють основи для ефективної боротьби за розширення простору держави

4. Термін «геополітика» введено в обіг у:

- а) 1815
- б) 1871
- в) 1899
- г) 1914

5. Що з перерахованого не є основним законом геополітики?

- а) закон протистояння морських і континентальних держав
- б) закон синтезу суші та моря
- в) неминучість воєн в боротьбі за геополітичний простір
- г) посилення фактору простору в людській історії

6. Класична геополітика головне протиріччя в світовій політиці визначала як:

- а) протиріччя між великими і малими країнами
- б) протиріччя між імперіями і колоніями
- в) протиріччя між державами «Морської сили» і країнами «Сухопутної сили»
- г) протиріччя між Європою і Америкою

7. Що з перерахованих ознак не відноситься до таласократії?

- а) ієрархічність
- б) динамічність
- в) індивідуалізм
- г) відносність юридичних норм

8. Що з перерахованих ознак не відноситься до телурократії?

- а) консерватизм
- б) авторитаризм
- в) авантюризм
- г) ідеократія

9. Який вчений зробив категорію «простір» ключовою категорією геополітики як науки?

- а) К. Ріттер
- б) Ф. Ратцель
- в) Н. Спайкмен
- г) Р. Челлен

10. Автор концепції лімітрофу:

- а) М. Трубецької
- б) Ф. Фукуяма
- в) В. Цимбурський
- г) В. Цибульський

11. Перехресне геополітичне поле – це:

- а) простір, контрольований державою тривалий час
- б) простір, на яке претендує кілька суміжних держав
- в) територія, що знаходиться під контролем національної спільноти
- г) простір, в межах якого перетинаються основні геополітичні лінії

12. Мондіалістська концепція передбачає:

- а) створення однополюсного світу на чолі з США
- б) існування світу без військових конфліктів
- в) процес створення єдиної загальнолюдської цивілізації
- г) створення світового ринку

13. Заслуга розкриття компонентів сили належить:

- а) Ф. Ратцелю
- б) Р. Челлену
- в) Х. Маккіндеру
- г) К. Хаусхоферу

14. За Р. Челленом до складових геополітики не належить:

- а) топополітика
- б) демополітика
- в) фізіополітика
- г) морфополітика

15. Пан-регіон – це:

- а) широтний глобальний економічний регіон
- б) периферійний регіон європейської цивілізації
- в) меридіональний економічний регіон
- г) геополітичний центр в межах будь-якого міждержавного альянсу

16. Термін «пан-регіон» введений в геополітику:

- а) А. Мехен
- б) К. Хаусхофер
- в) Н. Спайкмен
- г) Х. Маккіндер

17. Поняття «римленд» розробив:

- а) А. Мехен
- б) К. Хаусхофер
- в) Н. Спайкмен

г) Х. Маккіндер

18. Для французької геополітики характерний:

а) географічний детермінізм

б) антропоцентризм

в) органіцизм

г) мілітаризм

19. Згідно з концепцією П. Відаля де ла Блаша основну загрозу миру в Європі на поч. ХХ ст. становила:

а) Росія

б) Велика Британія

в) Німеччина

г) коаліція Німеччини і Росії

20. Посибілізм – це:

а) поняття, тотожне поняттю «спосіб життя»

б) концепція, згідно з якою людина є активним чинником, що перетворює світ

в) поняття, що означає детермінацію розвитку держави природними факторами

г) поняття, що визначає можливість неминучого подолання конфронтації між цивілізаціями Моря і Суші

21. «Римленд» – це географічно:

а) просторове кільце, що оточує Євразію із заходу, півдня і сходу

б) Середземномор'я і Близький Схід

в) Тихоокеанський регіон Євразії

г) основна континентальна маса Євразійського континенту

22. Автор ідеї континентального блоку Берлін-Москва-Токіо:

а) М. Трубецької

б) К. Хаусхофер

в) Х. Маккіндер

г) П. Савицький

23. Хартленд – це географічно:

а) осьовий регіон Євразії, що включає Сх. Європу, Росію, Монголію, Тибет

б) «світовий острів» – Росія

в) внутрішній півмісяць, що оточує Азію

г) Центральну Азію, Китай

24. Автор ідеї «Нової Атлантиди»:

а) Ж. Тіріар

б) К. Хаусхофер

в) Н. Спайкмен

г) Х. Маккіндер

25. Поняття «Номос» означає:

а) закон неминучої цивілізаційної катастрофи як порушення балансу між Суходолом і Морем

б) повітряний простір

в) ключовий регіон у світовій політиці

г) закон взаємозв'язку організації великих планетарних просторів (море і суша) і особливостей держави, на основі чого формуються різні культури і способи життя

26. Основоположником «органічної школи» геополітики вважається:

- а) А. Мехен
- б) К. Хаусхофер
- в) Ф. Ратцель
- г) Х. Маккіндер

27. Основоположником «антропологічної школи» геополітики вважається:

- а) Р. Челлен
- б) П. Відаль де ла Блаш
- в) Ф. Ратцель
- г) Х. Маккіндер

28. Принцип «анаконди» полягає:

- а) в поширенні американського впливу на весь американський континент
- б) в політиці розширення НАТО на схід
- в) в політиці оточення і контролю морських держав по відношенню до держав Суходолу
- г) у встановленні світового панування країн Заходу

29. Принцип «анаконди» в геополітиці сформулював:

- а) А. Мехен
- б) Н. Спайкмен
- в) К. Хаусхофер
- г) К. Шмітт

30. Розробка формули морської сили держави належить:

- а) Х. Маккіндер
- б) Дж. Мак-Клеллан
- в) А. Мехен
- г) Н. Спайкмен

31. До найважливішої заслуги Х. Маккіндера відносять:

- а) розробку класифікації геополітичних епох
- б) обґрунтування принципу анаконди в планетарному масштабі
- в) введення в обіг понять «ефірократія» та «аерократія»
- г) нове сприйняття світу з точки зору глобальних політичних процесів

32. Авторство поняття «Колумбова ера» належить:

- а) Ф. Ратцелю
- б) К. Шмітту
- в) Х. Маккіндеру
- г) А. Деманжону

33. Максими Х. Маккіндера (обрати правильний варіант):

- а) 1. Хто править Східною Європою, той панує над Хартлендом; 2. Хто править Хартлендом, той панує над Світовим Островом; 3. Хто править Світовим Островом, той панує над світом;

б) 1. Хто править Східною Європою, той панує над Світовим Островом; 2. Хто править Світовим Островом, той панує над Хартлендом; 3. Хто править Хартлендом, той панує над світом;

в) 1. Хто править Євразією, той панує над Хартлендом; 2. Хто править Хартлендом, той панує над Світовим Островом; 3. Хто править Світовим Островом, той панує над світом

г) 1. Хто править Хартлендом, той панує над Східною Європою; 2. Хто править Східною Європою, той панує над Світовим Островом; 3. Хто править Світовим Островом, той панує над світом

34. Ідейним натхненником НАТО вважається:

а) Зб. Бжезинський

б) Ж. Атталі

в) Н. Спайкмен

г) Х. Маккіндер

35. Ідея «Європи від Владивостока до Дубліна» належить:

а) П. Відаль де ла Блашу

б) К. Хаусхоферу

в) Ж. Тіріару

г) К. Террачано

36. Автор теорії «регіоналізму» та «концепції про багатополюсність світу і динамічну та мінливу у часі ієрархію центрів сили»:

а) Н. Спайкмен

б) С. Хантінгтон

в) С. Коен

г) Г. Кіссінджер

37. «Гуманітарну геополітику» як варіант нової геостратегії розроблював:

а) Зб. Бжезинський

б) Г. Кіссінджер

в) Ж. Ансель

г) Ж. Тіріар

38. «Доктрина Монро» була сформульована у:

а) 1922

б) 1823

в) 1947

г) 1877

39. Конвергенція – це:

а) стиснення геополітичного простору

б) одна з сучасних технологій геополітичної маргіналізації держав т. зв. «четвертого світу»

в) концепція, що обґрунтовує мирне співіснування капіталізму і соціалізму, їх подальший синтез у «змішане суспільство»

г) те ж саме, що й трансформація (стосовно моделі світоустрою)

40. Авторство праці «Чорноморська доктрина» належить:

а) Ю. Липі

- б) О. Дугіну
- в) М. Грушевському
- г) В. Липинському

41. Геополітичний код Індії, за Дж. Неру, включає політику:

- а) протиставлення капіталізму і соціалізму
- б) позитивного нейтралітету
- в) необхідність вирішення кашмірської проблеми
- г) становлення Індії як потужної ядерної держави

42. Доктрина Йосіди серед найважливіших характеристик передбачає:

- а) мілітаризм
- б) пацифізм
- в) нейтралітет
- г) зближення з Китаєм

43. «Азійські тигри першої хвилі» – це:

- а) Південна Корея, Тайвань, Малайзія
- б) Японія, Тайвань, Китай
- в) В'єтнам, Китай, Індія
- г) Японія, Гонконг, Сінгапур

44. До геополітичного проекту Великого Китаю серед інших держав входить:

- а) Сінгапур
- б) Японія
- в) Південна Корея
- г) В'єтнам

45. Ідея т. зв. «громадянської сили» становить основу сучасної геостратегії:

- а) Китаю
- б) ЄС
- в) США
- г) Японії

46. Європейський Союз було створено:

- а) 1957
- б) 1963
- в) 2003
- г) 1993

47. Доктрина Буша передусім передбачає:

- а) право превентивних дій, спрямованих на зміну режимів в державах-вигнанцях
- б) розширення НАТО
- в) активізацію зовнішньої політики США стосовно країн пострадянського простору
- г) зближення з Китаєм

48. Фундаментально протилежним атлантизму є:

- а) мондіалізм
- б) євразійство

в) неомондіалізм

г) неоатлантизм

49. Виберіть найбільш правильне і точне визначення поняття «санітарний кордон»:

а) розірвані берегові зони з невизначеною, варіабельною орієнтацією, що можуть обернутися як до телурократичного континенту, так і до таласократичного моря

б) штучні геополітичні утворення, що слугують для дестабілізації двох великих сусідніх держав, здатних скласти серйозний блок, який, у свою чергу, виявиться небезпечним для третьої сторони

в) геопросторова смуга, що утворена кількома державами з метою недопущення геополітичного альянсу між Заходом і Сходом

г) берегові зони Євразійського континенту з невизначеною, варіабельною орієнтацією, що можуть обернутися як до телурократичного континенту, так і до таласократичного моря

50. Виберіть найбільш правильне і точне визначення поняття «колонія»:

а) територія, підконтрольна силі, відокремленої водним простором; розглядається як тимчасова і зовнішня база, відчужена від загального геополітичного простору метрополії

б) периферійні території, що входять до складу основного геополітичного утворення і розглядаються як невід'ємна частина органічного цілого

в) штучні геополітичні утворення, що відокремлені від держави-метрополії або буферними зонами, або водним простором, або континентальною масою

г) периферійні території, що входять до складу основного геополітичного утворення, проте не розглядаються як невід'ємна частина органічного цілого

РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ЗАВДАННЯ

Виконання індивідуального завдання передбачає **порівняльний аналіз геополітичного потенціалу двох держав**. До речі, «геополітичний потенціал держави» (ГПД) знаходиться у числі термінів, що вимагають до себе уваги з точки зору розкриття і обґрунтування їх внутрішнього змісту. Особливий інтерес до даної понятійної категорії пояснюється її значенням, яке полягає в тому, що вона вміщує в себе усю сукупність різнорідних чинників, за допомогою яких та чи інша держава може вирішувати «на місцях», в межах свого прямого територіально-політичного контролю, конкретні геополітичні завдання.

Геополітичний потенціал – це система різноманітних ресурсів (просторових, виробничо-економічних, військових, фінансових, соціокультурних, інформаційних і т. д.), які можуть бути використані для реалізації геостратегії країни в інтересах національної безпеки.

Визначення складу, оцінка геополітичного потенціалу, пошук можливостей його практичного використання і «поліпшення» відіграють важливу роль у зміцненні територіально-політичних позицій держави і її геополітичного статусу в цілому.

Студенти мають здійснювати аналіз геополітичного потенціалу за певною схемою-алгоритмом. Слід звернути увагу на те, що обрання держав в якості об'єкта аналізу передбачає необхідність обґрунтування цього вибору, а саме: варту пояснити, чому було обрано ці дві держави для порівняльного аналізу.

Надалі геополітичний потенціал держави *слід розглядати з точки зору декількох блоків факторів:*

1. Фізико-географічний блок ГПД

1.1. Становище і математичні параметри, які надають чітку просторову локалізацію досліджуваної держави; математико-географічний блок позиціонує досліджуваний регіон на земній поверхні, чим і забезпечує первинний доступ до знайомства зі складом його внутрішнього геополітичного потенціалу.

1.2. Природні фактори, які дозволяють (або лімітують) здійснення геополітичної діяльності в конкретному регіоні. Якщо держава знаходиться загалом в межах сприятливих для життєдіяльності людей природних умов, тор це посилює її потенційну геополітичну цінність. Зворотна ж ситуація тягне за собою такі наслідки, як:

- від самого спочатку послаблений інтерес до геополітично «суворої» території з боку, як держави-суверена, так і зарубіжних країн;
- зниження можливості даної держави самореалізації в якості активного суб'єкта геополітичної діяльності.

Тут слід звернути *особливу увагу* на такі питання, як:

- загальна комфортність природно-кліматичних умов сходу. Така оцінка зумовлена тим, що саме поверхня земної тверді є природним місцем існування людства як біологічного виду, і саме на ній зосереджуються, переважно, усі види його діяльності, в тому числі – і геополітична. Цей фактор об'ємний, і містить у собі усе розмаїття

показників клімату, характеристику рельєфу, гідромережі, рослинного покриву. Усі вони, як разом, так і окремо, здатні істотно впливати на потенційні геополітичні можливості соціуму, що проживає в місцях їх різних поєднань.

- природно-ресурсний потенціал – його розгляд пов'язують з економічною або геоекологічною характеристиками регіону. Багаті корисні копалини слугують первинним джерелом матеріальної озброєності будь-якого суб'єкта геополітичної діяльності. Отже, чим багатша природно-ресурсна забезпеченість території, тим з більшим на те підставою вона може служити плацдармом для розгортання відповідної регіональної (і надрегіональної) активності держави.

У той же час, природно-ресурсний потенціал виступає в якості того «магніту», який привертає до себе увагу зовнішніх агресивних сил. Отже, будь-яка держава виявляється поставленою перед необхідністю створення в межах ресурсозабезпечення регіонів системи різнобічних захисних заходів, які спрямовані на збереження свого суверенітету над цією територією. Таким чином, природно-ресурсний потенціал займає в складі ГПД своєрідне подвійне становище, що лише посилює його значення.

- приморське положення – категорія досить складна. На перший погляд, її потенційна геополітична цінність має суто географічний і «розміщенський» характер, «автоматично» забезпечуючи можливість: - розвитку оперативних та широких контактів між територіями, які не є сусідніми одна з одною на суходолі; - надаючи можливість для володіння таким важливим «аргументом» екстремальних геополітичних відносин, як військово-морські сили. Однак природні умови приморських територій, так само як і прилеглих до них акваторій, далеко не завжди здатні виправдати покладені на них геополітичні надії. При оцінці ГПД слід враховувати не стільки сам факт приморського положення держави / регіону, скільки конструкційні умови його узбережжя (порізаність берегової лінії, наявність захищених бухт і гаваней) і характеристику навігаційних умов прилеглої до нього акваторії. Лише їх сприятливе поєднання дійсно здатне зіграти відповідну роль, посилюючи потенційні геополітичні можливості приморській території.

- наявність в межах держави / регіону «розсічених», тобто транскордонно розташованих природно-природних об'єктів. Відомо, що мережа міждержавних кордонів, яка наразі склалася, загалом має певну тенденцію тяжіння до «вписування» в існуючу просторову систему природних (в першу чергу – річкових і орографічних) рубежів. Але на практиці такий збіг реалізується нечасто, що пояснюється наступним: - хід історичного процесу територіально-політичного розмежування відрізняється високою складністю і тому узгоджується аж ніяк не з одними лише реаліями фізичної географії; - природні

рубежі далеко не завжди виявлялися зручними «місцями розташування» для проведення ліній міждержавного розмежування.

Тож, унаслідок цього кордони між країнами часто розсікають безліч фізико-географічних об'єктів, що слугує додатковим джерелом ускладнення геополітичних відносин. В основному, такий стан справ зумовлений хоча і досить абстрактним, але, тим не менш, традиційно стійким прагненням тієї чи іншої країни до досягнення деяких (що трактуються нею в свою користь) природних рубежів. Геополітична значущість регіону, що має в своєму складі транскордонний фізико-географічний об'єкт, виявляється більш істотною, ніж регіону, який такого об'єкта не має. Отже, його геополітичний потенціал слід розглядати як більш високий.

2. Суспільно географічний блок. Він містить в собі:

2.1. Соціо-географічний фактор – характеристики, які розглядають населення регіону і як об'єкт, і як суб'єкт геополітичної діяльності. Деякі з них традиційні:

- чисельність і розміщення населення;
- його етно-конфесійний склад;
- особливості демографічної і міграційної ситуації в регіоні.

2.2. Ці загальні позиції доповнюються специфічними, націленими на «**геополітично звужену**» оцінку населення регіону. У їх числі знаходяться:

- той мобілізаційний потенціал населення території, який може бути оперативно задіяний тут в будь-якому вигляді геополітичної діяльності – від участі у виборах до участі в бойових діях.
- рівні усвідомлення жителями регіону своєї моральної (регіональний патріотизм) і матеріальної прихильності до певної території, а так само й готовність відстоювати її від зовнішніх зазіхань як на вербально-доказовому рівні, так і дієво.
- ступінь лояльності жителів регіону існуючим загальнодержавним цінностям. З одного боку, ним відбивається усвідомлення мешканцями єдності з населенням іншої країни, політичної нерозривності з нею місця свого проживання. З іншого – ступінь лояльності визначає наявність, форми мотивації, широту поширення і стійкість серед місцевого населення сепаратистських настроїв;
- особливості менталітету населення даної держави і його культури;
- рівень розвитку науки і освіти;
- загальний соціальний добробут народу даної країни.

3. Економічний блок утворюється тією матеріальною основою, яку складають галузеві, технологічні, результативні і географічні показники зосереджених в регіоні виробничих потужностей, транспортної та телекомунікаційної мереж, які слід розглядати з позиції геополітичної оцінки. Даний блок параметрів ГПД асоціюється з *можливістю економічного контролю в геополітичному просторі.*

3.1. Загальні показники розвитку економіки (ВВП, ВНП, ВВП на душу населення, наявність вільних економічних зон, ТНК, участь в економічних союзах і т.д.).

3.2. В індустріальному секторі, крім традиційного аналізу галузей спеціалізації, орієнтованих на імпорт і експорт, основну увагу необхідно приділити кількості, місцезорозташуванню, виробничим потужностям та обсягам виробництва підприємств регіонального військово-промислового комплексу. Це безпосередньо підсилює геополітичну значущість території - місця їх виробництва.

Даний аспект має особливе значення ще й тому, що фактор розміщення підприємств військово-промислового комплексу часто виявляється індикатором регіональних прагнень або побоювань тієї чи іншої країни. Прикладом тому служить радянський період розвитку півдня російського Далекого Сходу, коли більшість розміщених тут промислових підприємств мало оборонне призначення. Ця обставина дозволяла слабо заселений і, в цілому, економічно несамодостатньому регіону, являти собою адекватну геополітичну відповідь територіям «антиподів» – Північно-Східного Китаю і Тихоокеанським штатам США. В результаті, Радянський Союз протягом досить довгого часу володів великою сферою територіально-політичного впливу в АТР.

Разом з тим, оцінка індустріальної складової ГПД повинна включати в себе не тільки ті підприємства, які входять у військово-промисловий комплекс «безпосередньо», а й можуть бути оперативно включені до його складу. Такий підхід обумовлений двома причинами, згідно з якими:

- подібні підприємства не є оборонними формально, але частина продукції, що випускається ними, може мати військове призначення;
- при необхідності їх технологічний процес може бути оперативно переведений на мілітарну основу.

3.3. Сільськогосподарське виробництво при оцінці ГПД розглядається з позицій його реальної та перспективної можливості у виробленні продукції і матеріалів стратегічного призначення. Причому показники тут можуть мати як загальне, так і спеціальне призначення. Перші з них в даному випадку враховують цінність території, як виробника життєво необхідних сільськогосподарських продуктів – продовольства, промислової сировини широкого призначення, медичних інгредієнтів.

Показники спеціального призначення відображають більш «вузькі», але не менш істотні дані, які можуть свідчити про можливість прояву конкретних зрушень в регіональній геополітичній обстановці. Ілюстрацією цього служить один з епізодів сільськогосподарського освоєння басейну Амура. У к. XIX ст., за даними британської розвідки, майже 70% посівних площ Амура-Зейської рівнини було зайнято посівами вівса – найважливішої для свого часу фуражної культури. На підставі цих відомостей було зроблено висновок про швидке розгортання Росією на цій території великого військового контингенту, що прискорило створення у 1902 р англо-японського військово-політичного альянсу.

3.4. Призначення транспортно-комунікаційної інфраструктури полягає в переміщенні людей, вантажів і передачі інформації. Якщо це завдання виконується в умовах високих об'ємних і швидкісних обмінів, територія їх здійснення набуває якостей внутрішнього і зовнішнього динамізму, що позитивно характеризують її. Перше з них забезпечує внутрішню єдність регіону. Друге забезпечує інтенсивність міжрегіональних обмінних зв'язків – як на внутрішньо-, так і на міждержавному рівнях. Даний фактор також включає і рівень розвитку теле- / радіокомунікацій, телефонної мережі, Інтернету, масштаб стільникового зв'язку, доступ до інформаційних ресурсів (бібліотек, наукових інститутів світу, державних і міжнародних серверів, комерційних серверів, соціальних мережа і т. д.). Таким чином, територія, що володіє розвиненою і ефективно працюючою комунікаційною мережею, має і більш ємний ГПД, ніж позбавлена такої.

4. Військовий блок – суто мілітарний аспект ГПД.

Його значення полягає в тому, що:

- саме військовий компонент може виявитися «кінцевим доказом» стримування зовнішньої агресії і безпосередньо забезпечити безпеку регіону;
- є одним з основних інструментів як опосередкованого (потенційна можливість його застосування), так і прямого (безпосереднє застосування) відстоювання тією чи іншою державою своїх геополітичних інтересів на зарубіжному просторі.

Вагомість цього чинника визначається головним чином:

- наявністю зброї масового ураження (ядерного, хімічного, біологічного);
- військово-космічними технологіями;
- наявністю кібервійськ;
- кількістю своїх військових і військово-морських баз за межами країни, а також баз потенційного супротивника поблизу своєї держави;
- прикордонними спорами і участю в миротворчих силах і контртерористичних операціях;
- характеристикою розміщених в країні / регіоні військових частин і спеціальної інфраструктури (укріпрайонів, складських баз, полігонів і т. д.).

Чим більше істотними показниками за даними позиціями має держава/регіон, тим більш ємний його ГПД. Разом з тим, поряд з цією, матеріальною, характеристикою, військово-географічний фактор має ще одну суто інформаційну властивість – це комплекс знань про досвід ведення бойових операцій в межах конкретного регіону і на прилеглих до нього територіях. На перший погляд, ці відомості можуть бути розцінені лише як довідково-пізнавальні, оскільки базуються вони на начебто застарілій (в технологічному і моральному відносінах) основі. Однак масив відомостей про бойові дії, що велися, містить в собі достовірні і осмислені, ексклюзивні за своїм змістом дані про ті практичні заходи, які здійснювалися в межах певної території в умовах екстремальної геополітичної обстановки. Таким чином, він виявляється

джерелом унікального пізнавального матеріалу, який ні за яких умов не може бути наданий іншими змістовними блоками. Подібна інформація виявляється ретроспективно обґрунтованою базою для моделювання варіантів сучасних військових дій. Це перетворює її на важливий засіб підготовки вирішення гострих геополітичних завдань на регіональному та міжрегіональному рівнях.

5. Політичний блок утворюється декількома складовими:

- форма державного устрою і правління;
- наявність політично нестабільних зон, в тому числі і потенційних, сепаратизму і т. д.;
- факт наявності у країни / регіону зовнішніх сусідів, на яких країна в тій чи іншій формі впливає (або ні) на прилегле зовнішнє зарубіжжя.

Тут обов'язковим є врахування таких обставин:

- добросусідські міждержавні відносини можуть раптово і остаточно швидко змінитися ворожими;
- дружній зовнішній сусід в результаті агресії «третьої» країни може змінитися на недружнього;
- територіальний контакт з розташованого по той бік зовнішнього кордону «гарячою точкою» може істотно впливати на геополітичний стан прикордонного регіону у будь-якій політично стабільній країні;
- той офіційний конструктив, який існує між сусідніми державами, може поєднуватися з трансрубіжною напруженістю на регіональному рівні;
- держава/регіон, що слугує суб'єктом як «експорту», так і «імпорту» геополітичного впливу, виявляється «зоною природного тяжіння» до себе уваги з боку і власного центрального уряду, і зарубіжної держави, яка межує з ним.
- наявність політичних і (або) економічних угод між країною-сувереном регіону і сусідніми з нею державою або державами, участь у міжнародних організаціях, регіональних, галузевих і військово-політичних угрупованнях (НАТО, АСЕАН, ОПЕК і т. д.).

6. Заключна частина аналізу геополітичного потенціалу держави повинна включати **аналіз її геополітики**, а саме:

- витоки геополітики в ретроспективі;
- основні концептуальні положення сучасної геополітики;
- сутність геополітичної доктрини;
- геополітичний код держави;
- еволюція та напрями геостратегії;
- оцінка ступеню сучасної геополітичної суб'єктності держави;
- обґрунтоване визначення геополітичного статусу держави
- прогноз на перспективу (коротко-, середньо-, довгострокову).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

А

Анаконди стратегія – технологія геополітичної поведінки, яку А. Мехен обґрунтував щодо американської геостратегії і загалом для сфери міждержавних відносин, хоча розроблена була ще генералом Дж. Мак-Клелланом під час громадянської війни в США (1861-1865). Суть стратегії полягає у блокуванні континентальної маси з моря та уздовж берегових ліній, які поступово звужуються, як кільця анаконди. Така стратегія виснажує і економічно придушує супротивника, виводить узбережжя з-під контролю континенту, унеможлиблює вихід до моря та утворення коаліцій держав, об'єднаних аналогічною метою.

Аерократія (з грец. «влада за допомогою повітря») – силовий компонент стратегії, заснованої на освоєнні повітряного простору та його використанні в цілях геополітичної експансії.

Атлантизм (споріднене термінам «Вода», «Море», «таласократія», «Sea Power») – складне геополітичне поняття; поєднує в собі: *історично* – західний сектор людської цивілізації; *стратегічно* – союз західних країн, в яких панує ліберал-демократична ідеологія; *військово-стратегічно* – країни-учасниці НАТО, *соціально* – орієнтація на «торговий лад» і «ринкові цінності» (модель США). Протилежний «євразійству».

Б

Багатополярний світ – теоретична концепція, що припускає співіснування кількох геополітичних центрів сили, навколо яких утворюються великі геополітичні простори.

Баланс сил (в геополітиці) – модель взаємодії між державами, в якій можливості взаємної агресії і експансії обмежені настільки радикально, що стають практично неможливими і недоцільними. Баланс сил фіксує наявність сил (держав або блоків), які перетворилися у вирішальний чинник світової політики і протистоять одна одній на національному, релігійному, ідеологічному і т.д. підґрунтях у планетарному масштабі.

«Бегемот» (давньоєвр. «звір», «суходільне чудовисько» в Біблії) – те ж, що континент, телурократія, континенталізм, євразійство. Термін К. Шмітта.

Біполярний світ (біполярізм, або двополярність, двополюсність) – природна геополітична конструкція, що відображає в планетарному масштабі основний геополітичний дуалізм – таласократія проти телурократії.

Блок – об'єднання декількох держав, що значно змінює їх стратегічну і геополітичну якість, та виводить їх на більш високий рівень планетарної діяльності. За законом «просторової прогресії» утворення блоків – неминучий процес.

В

Велика держава – геополітичний статус держави, згідно з яким дана держава володіє переважною здатністю до геополітичного розширення (експансії) в усіх типах геопростору порівняно з іншими державами своєї епохи,

однак її сукупна потуга, на відміну від наддержави, не є абсолютною і розвинута нерівномірно.

Великий Простір (Grossraum) – об'єднання декількох держав в єдине стратегічне утворення. Термін К. Шмітта. Виникнення великого простору обумовлено теорією «просторової прогресії».

«Вестфальська епоха» – система світоустрою, що виникла в 1648 р. після закінчення Тридцятирічної війни в Європі; їй притаманна ідея «Балансу сил».

«Віденська епоха» – система світоустрою, що виникла після закінчення Наполеонівських воєн в 1814 р., їй притаманна ідея «Європейського концерту держав».

Вісь – геополітичний союз двох або декількох геополітичних столиць.

Внутрішнє море (з лат. *Mare internum*) – водний простір, укладений всередині суходільного телурократичного простору, а тому не є стратегічним чи культурної кордоном.

Внутрішній океан (Серединний океан) – те ж саме, що і «Внутрішнє море», тільки в планетарному масштабі.

Внутрішній півмісяць (або континентальний півмісяць, або *rlmland*) – берегові території Євразії, розташовані між «зовнішнім півмісяцем» і «осьовим ареалом». Термін Х. Маккіндера.

Внутрішня вісь – якість геополітичного зв'язку центру з периферією всередині єдиного стратегічного (або політичного) простору.

Вода (або Море) – спеціальний термін, що позначає «таласократію». Особливо докладно розроблений у К. Шмітта (*das Meer*) і у А. Мехена (*Sea, Sea Power*).

Г

Географічна вісь історії (або осьової ареал, або *heartland*) – внутрішньоконтинентальні євразійські території, навколо яких відбувається просторова динаміка історичного розвитку. Збігається з територією Росії. Термін Х. Маккіндера.

Геополітика – спектр її визначень дуже розлогий (понад 300). Однак найчастіше її розуміють як: 1) *світоглядну доктрину, ідеологію*, що обґрунтовує зміст зовнішньої політики держави її національними інтересами у світовому просторі; 2) *політику держави* у географічному просторі; 3) *міждисциплінарну науку* зі своїм об'єктом, предметом і методологією досліджень, яка вивчає залежність міжнародних відносин і розвитку держав і народів від умов географічного простору; 4) *систему знань* про організацію гегемонії і контроль влади над простором; 5) *самостійну науку*, яка вивчає закономірності взаємодії політики із системою неполітичних факторів, що формують географічне середовище, а також закономірності розподілу і перерозподілу сфер впливу різних держав та міждержавних об'єднань у багатовимірному комунікаційному просторі; 6) *науку про найвищий ієрархічний (глобальний) рівень ведення боротьби* між соціальними системами.

Геополітична міць (потуга, потужність) – інтегральне поняття, що означає конкурентні можливості даної держави у геополітичній боротьбі, тобто реальну здатність до експансії в усіх типах геопростору. В класичній геополітиці поняття «міць» було тотожним «військовій силі».

Геополітичне поле – простір з певним типом взаємодії держав, що функціонує як конкурентне середовище; простір, який контролюється державою або союзом держав.

Геополітичний дуалізм – основний принцип геополітики, який стверджує в якості двигуна історичного процесу протистояння таласократії і телурократії.

Геополітичний код – історично створена та усвідомлена на основі балансу національних інтересів багатовекторна система політичних відносин держав із зовнішнім світом, що забезпечує певний державний статус на світовому, регіональному і локальному рівнях (наддержава, велика держава, регіональна держава тощо). Включає державні інтереси, ідентифікацію зовнішніх загроз, заплановане реагування на них і технології їх подолання (тобто геостратегію). На основі геополітичного коду розроблюються доктрини національної безпеки. Геополітичний код визначається ідеологічними, історико-культурними, топологічними, економічними факторами. Геополітичний код є фактично картиною світу для певної держави і засоби її взаємодії із зовнішнім світом. Поняття розроблювалося у працях Дж. Геддіса і П. Тейлора.

Геополітичний контроль – здатність і можливість певної держави (або альянсу держав) перерозподіляти свої ресурси в геопросторі у такому обсязі і кількості, яких було б достатньо для забезпечення легітимності владарювання даної держави(альянсу держав). Чим вищою є міра геополітичного контролю, тим вищим є ступінь геополітичного виживання держави. Максимальний ступінь контролю просторів надає реальну можливість світового панування. Як правило, основними типами контролю вважають суцільний (панельний), точковий (контроль ключових точок) та їх поєднання.

Геополітичний потенціал – це система різноманітних ресурсів (просторових, виробничо-економічних, військових, фінансових, соціокультурних, інформаційних і т. д.), які можуть бути використані для реалізації геостратегії країни в інтересах її національної безпеки.

Геополітичний промінь – вектор силового (економічного, стратегічного, культурного, господарського, адміністративного і т. п.) впливу геополітичного полюса на периферійні регіони. Реальна політична картина світу в статичному стані оперує з геополітичними відрізками. У геополітиці прийнято говорити про промені як про відкриті динамічному процесу постійно триваючі імпульси.

Геополітичний простір – основна категорія геополітики – нерозривна сукупність усіх природних і суспільно-географічних (передусім, культурно-географічних та економіко-географічних) об'єктів в контексті динаміки їх місцезоташування, властивостей і відношення (віддаленості, сусідства тощо), а також використання як джерела геополітичних ресурсів; середовище впливу геополітичних суб'єктів та їх діяльності, складний комплекс взаємодій з приводу розподілу сфер владного контролю. Простір в геополітиці є не кількісною, але якісною категорією. Структура простору зумовлює структуру історії (в першу

чергу, політичної історії) – така основна теза геополітики.). Геополітичний простір є системою, яку утворюють географічний, економічний, інформаційно-кібернетичний, інформаційно-ідеологічний, смисловий, духовно-культурний та ін. простори.

Геополітичний статус держави – це політико-правове становище держави, її місце і роль у світовій ієрархії держав певної історичної епохи, що визначається сукупною міццю і масштабом освоєння даною державою геополітичного простору. Базовим критерієм визначення геополітичного статусу держави є масштаб експансії (глобальна, регіональна, локальна), і можливості кожної держави в цьому аспекті визначаються таким фактором як обсяг сукупної потужності.

Геополітичні лінії – первинні елементи з'єднання світового геополітичного простору, що проявляють та впорядковують систему силової взаємодії між державами та їх союзами; структуроутворюючі елементи геопростору.

Геостратегія – стратегія реалізації геополітичних завдань і доктрин національної безпеки держав; військові аспекти геополітичного аналізу.

Глобалізація – процес розвитку економічної та політичної взаємозалежності країн та регіонів світу до такого рівня, на якому стає можливим створення уніфікованого світового правопорядку і світових органів економічного та політичного управління; серед відмінних рис глобалізації з к. ХХ ст. визначають, насамперед, формування єдиного інформаційного простору та нової світової економічної інфраструктури.

Глобалізація політична – процес становлення нового глобального світового порядку, відмінною рисою якого є перехід від конфронтації двох систем, що раніше існувала, до відношень центр – напівпериферія – периферія в межах однієї системи – капіталістичного світу.

Д

Демополітика – вплив демографічних параметрів на структуру держави. Термін Р. Челлена. Широкого поширення не отримав.

Держава-нація – світська держава з яскраво вираженим централізмом. Політичне утворення, в якому державні форми призводять до народження етносу та його культури. Відрізняється від етнічного утворення (група, народ) і від імперії.

Дисконтинуальний пояс – розірвані берегові зони з невизначеною, варіабельною орієнтацією, що можуть обернутися як до телурократичного континенту, так і до таласократичного моря. Термін С. Коена.

Доктрина Монро – перша в історії США геополітична доктрина, яка була проголошена 2 грудня 1823 р. у посланні президента Джеймса Монро Конгресу. Містила попередження на адресу європейських держав та Росії, що будь-яку реколонізацію або придбання колоній у Латинській Америці США розглядатимуть як загрозу власній безпеці – «Америка для американців», Водночас США триматимуться осторонь від європейських справ, включаючи наявні колонії в Карибському басейні і Південній Америці. США фактично

попереджали європейські держави, що вдадуться до війни, аби забезпечити недоторканість Західної півкулі. Наслідком проголошення цієї доктрини стало перетворення Латинської Америки на «задній двір» США, простір для експансії та експлуатації.

Другий світ – назва соціалістичного табору в період «холодної війни». Після закінчення «холодної війни» означає Євразію.

Е

Екополітика – розгляд держави як економічної сили. Термін Р. Челлена. Широкого застосування не отримав.

Експансія геополітична – розширення зони контролю геополітичного суб'єкта (державної або недержавної природи) шляхом проникнення, закріплення свого впливу (панування) та освоєння ним ресурсів в межах певного типу геопростору (протилежне – *контракція*, тобто стиснення зони контролю геопростору). Здійснюється воєнними, політичними, економічними, культурними, інформаційними та ін. методами. Експансія геополітична є постійним фактором розвитку людства.

Ефірократія (з грец. «влада за допомогою надатмосферних пластів») – домінація космічної зброї. Розвиток таласократичної і аерократичної тенденцій.

Є

Євразійство – складне геополітичне поняття; поєднує в собі: *історично* – східний сектор людської цивілізації; *стратегічно* – актуальний або потенційний блок держав і націй, що відмовляються визнавати імператив ліберально-демократичної ідеології; *військово-стратегічно* – актуальне або потенційне об'єднання у військовий альянс східних, «телурократичних» країн; *соціально* – орієнтація на «ідеоократію», соціалістична держава, некапіталістичний економічний лад.

«Європа від Владивостока до Дубліна» – *«Юна Європа»* – проект створення «Європейської імперії», автором якого є Жан Тіріар (один з найактивніших «нових правих» – бельгійський консервативний революціонер, на початку 60-х років ХХ ст. очолював загальноєвропейський рух «Нова Європа»), який вважав, що основою глобального євразійського проекту ХХ в. повинна стати вісь Дублін – Владивосток, що включає Урал, Сибір, Далекий Схід, які стануть продовженням «великого простору Європи», що протистоїть США.

«Європейський континенталізм» – концепція Шарля де Голля, згідно з якою Європа бачилася як повністю суверенна стратегічна континентальна територія, а існуючі тут держави знаходяться у складі єдиного блоку.

Ж

Життєвий простір – мінімальний територіальний обсяг, що дозволяє народу досягти реалізації своїх історичних і політичних прагнень. Термін К. Хаусхофера.

З

Земля (або Суша) – в геополітиці спеціальний термін, що позначає «телурократію». Особливо докладно теорія «Землі» (das Land) розвинена у К. Шмітта.

Зовнішній півмісяць (острівний півмісяць) – сукупність територій, що входять в зону таласократичного впливу. Частини континентів і острова, що тяжіють до «морського існування». Зона, цілком стратегічно підконтрольна атлантизму. Термін Х. Маккіндера.

І

Ідеократія (з гр. – «влада ідей, ідеалів») – термін російських євразійців (М. Трубецької, П. Савицький) як протиставлення «владі матерії», «ринковій системі», «торговому укладу». За умов ідеократії ієрархія в суспільстві і стимуляція праці виходять з неекономічних принципів.

Іконографія простору – духовна основа зв'язку людини з простором, яка втілюється у системі символів суспільного життя, що відображена у певних способах життя, самоорганізованому просторі під впливом релігійної, національної і соціокультурної історії. Включає твори мистецтва, архітектури, символи, міфи, традиції, символічні мови почуттів і думок, інтерпретацій, образи минулого тощо, що топографічно локалізовані, тож характерні для певних територій з їх аутентичною культурою. Іконографія психологічно інертна і слабо піддається трансформації. «Психосоматика території» формується у сфері духу і самосвідомості, тому політичні межі важко виявити за допомогою форм земної поверхні. Розроблювалася у працях Ж. Готтмана і К. Шмітта.

Імперія – наддержавне утворення, що об'єднує кілька народів і країн під егідою універсальної ідеї – релігійного, етичного чи ідеологічного характеру.

Інтеграція – в геополітиці означає різноманітні форми об'єднання декількох просторових секторів. Інтеграція може здійснюватися як на основі військової експансії, так і мирним шляхом. Існують декілька шляхів геополітичної інтеграції – економічний, культурний, мовний, стратегічний, політичний, релігійний і т. п. Усі вони можуть привести до однакового кінцевого результату – збільшенню стратегічного і просторового обсягу блоку.

К

Кінець історії – мондіалістська теза про тотальну перемогу таласократії і ліберально-демократичної моделі на всій планеті. Термін Ф. Фукуями.

Континент в геополітиці – те ж саме, що і Євразія, Суша, телурократичний принцип.

Континенталізм – синонім євразійства у вузько-стратегічному аспекті. Поняття близьке до понять «Суша», «Земля». Протилежність «атлантизму».

Кордон в геополітиці – це певна смуга території або перехідна зона, яка має властивість змінюватися та має високу контрастність. Існує два види кордонів: кордон-лінія і кордон-смуга. Кордон-лінія являє собою морський кордон. Кордон-смуга – сухопутний. Завдання геополітичного блоку, що

претендує на дії в планетарному масштабі, – зробити кордони-лінії максимальними для себе і мінімальними для суперника, і навпаки.

Колонії – територія, підконтрольна силі, відокремленої водним простором. Розглядається як тимчасова і зовнішня база, відчужена від загального геополітичного простору метрополії. Протилежна провінції.

«Колумбова ера» – термін Х. Маккіндера, яким він позначав тривалий за часом період європейського розширення і встановлення світового панування морських держав, що на поч. ХХ ст. закінчився, бо нові транспортні технології, насамперед залізниці, змінюють співвідношення морських і континентальних держав на користь останніх, що найбільш яскраво демонструють центральні райони Євро-Азії.

Кратополітика – розгляд держави з точки зору його силового потенціалу. Термін Р. Челлена.

Л

«Левіафан» (морське чудовисько в Біблії) – термін К. Шмітта. Те ж саме, що і «атлантизм», таласократія, «Море» і т. д.

Лімітроф (лат. limitrophus – прикордонний) – категорія геополітики, що застосовується для означення прикордонної держави, геополітичний простір якої зазнає домінуючого впливу і контролю з боку більш могутнього геополітичного актора (держави, альянсу держав, недержавних акторів). При цьому геополітичний простір є системою, яку утворюють географічний, економічний, інформаційно-кібернетичний, інформаційно-ідеологічний, смисловий, духовно-культурний та ін. простори.

М

«Максими Маккіндера» – геополітична конструкція та, фактично, формула геополітичної гегемонії, розроблена Х. Маккіндером: 1) хто править Східною Європою, той панує над Хартлендом; 2) хто править Хартлендом, той панує над Світовим Островом; 3) хто править Світовим Островом, той панує над світом.

«Максими Спайкмена» – постулат світового панування за Н. Спайкменом: «Той, хто домінує над Римлендом, домінує над Євразією; той, хто домінує над Євразією, тримає долю світу у своїх руках».

Маргіналізація геополітична – результуючий наслідок стиснення геопростору (зважаючи на існування його кількох типів), що визначається в таких аспектах: 1) *територіальний-географічний* – як процес формування нової геополітичної ідентичності в системі світового устрою внаслідок фактичної сецесії певних територій від «материнської» держави («квазі-держави», «некеровані території», «сірі зони» тощо); 2) *економічний* – як процес блокування (аж до відчуження) участі в системі регіональної/світової фінансово-економічної конкуренції, контролю ринків сировини та збуту, розподілу праці тощо внаслідок політики різноманітних санкцій, ембарго, монополізації і ін.; 3) *інформаційно-ідеологічний* – як втрата (повна або часткова) суб'єктом геополітики власної суб'єктності в системі геополітичної комунікації, у

прийнятті рішень щодо статусно-рольових диспозицій в геополітичній системі ієрархії, у розробці глобального порядку денного, у формуванні як власного, так і глобального когнітивного проекту тощо; 4) *інформаційно-кібернетичний* – як процес стиснення on-line простору суб'єкта геополітики, обмеження його можливостей у продукуванні і розповсюдженні програмового продукту та комп'ютерної техніки внаслідок кібер-тероризму, кібер-атак, кібер-шпіонажу тощо.

Меридіональна експансія (експансія по осі Північ – Південь) – розширення сфери впливу (військового, стратегічного, культурного чи економічного) уздовж меридіана, також довготна експансія; основна умова територіальної та стратегічної стабільності держави.

Меридіональна інтеграція (інтеграція по осі Північ – Південь) – зв'язування окремих просторових секторів в єдине ціле по меридіану (також довготна інтеграція). Позитивна у разі впевненого контролю над північними і центральними областями. Негативна у разі знаходження на півночі або в центрі геополітичних утворень, чия лояльність стратегічної столиці сумнівна або слабка.

Міжнародна безпека – це такий стан відносин між державами і народами, який не допускає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якого народи можуть без втручання, тиску реалізувати свій суверенітет, право на самовизначення, обрати напрями соціально-політичної самореалізації. Міжнародна безпека – це також діяльність держав і міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, а також універсальна система механізмів і гарантій, що не допускають застосування сили в міжнародних стосунках, захоплення чужих територій, втручання у внутрішні справи інших держав. У світовій політиці міжнародна безпека розглядається як важлива функція світового співтовариства, яка здійснюється на принципах роззброєння, дотримання демократії, поваги суверенітету, регулювання військових конфліктів, що виникають у тих чи інших регіонах світу.

Мондіалізм (від франц. *Monde* – «мир», але в сенсі «world», а не «rease») – особлива ідеологія, що припускає злиття усіх держав і народів в єдине планетарне утворення із встановленням Світового Уряду, знищенням расових, релігійних, етнічних, національних і культурних меж. Існує «правий» мондіалізм і «лівий». Правий являє собою глобалізацію атлантизму. Лівий вважає за необхідне включити в Єдину Державу і євразійський сектор (на певних підставах).

Н

Наддержава – геополітичний статус держави, згідно з яким держава володіє найбільшими можливостями геополітичного розширення (експансії) в усіх типах геополітичного простору, тобто така держава володіє абсолютною, найвищою сукупною потугою серед держав своєї епохи. Причому аспекти сукупної потуги даної держави розвинуті більш-менш рівномірно в усіх типах геопростору. Зазвичай, вважається, що у світі може бути або одна наддержава, або дві (за законом фундаментального дуалізму).

Національні інтереси – це сукупність усвідомлених, офіційно виражених об'єктивних потреб громадян, суспільства і держави, що базуються на основі національних цінностей, образу життя, особливостей соціально-економічного розвитку, політичного устрою країни, рівня її економічного розвитку, специфіки географічного розташування, історично обумовленого місця в міжнародному розподілі праці.

Національна безпека – це забезпечення міжнародної безпеки в межах самостійних національних держав. Основою національної безпеки є захист національних інтересів

Неоатлантизм – сучасна версія атлантизму, що відкидає мондіалізм (навіть правого спрямування) як передчасний і нездійснений в даних умовах проект. Вважає, що замість Єдиного Світу відбудеться зіткнення цивілізацій.

Новий порядок – проект масштабної геополітичної реорганізації.

Новий світовий порядок – те ж саме, що і «мондіалізм» і «проекти по створенню Світового Уряду».

«Нова Атлантида» – геополітичне утворення (згідно з концепцією Н. Спайкмена), що об'єднує держави атлантистського простору, пов'язані спільною західноєвропейською культурою, ідеологією лібералізму і демократії. Західна Європа і Східне узбережжя Північної Америки є своєрідним мозком атлантистської спільноти, а Європа загалом є економічним, військовим і інтелектуальним додатком США.

Номос – базовий принцип організації будь-якого простору (географічного, соціального, політичного, економічного, культурного і т. п.). Є синонімом поняттю «порядок», «закон», «устрій». Номос Суші = телурократія. Номос Води (або Моря) = таласократія. Термін К. Шмітта.

О

Однополярний світ – геополітична модель, що склалася після поразки СРСР в «холодній війні», коли єдиним домінуючим полюсом став атлантизм на чолі з США.

П

Панарабізм – суспільно-політичний рух, спрямований на консолідацію арабів Близького сходу. Панарабізм зародився на початку ХХ століття, коли більша частина Арабського світу перебувала в колоніальній залежності від Османської імперії, а потім – від європейських держав. Колискою панарабізму став Аравійський півострів.

Панісламізм – релігійно-політичний рух, що виник в кінці ХІХ в. і закликає до об'єднання усіх мусульманських держав і народів. Початкова мета, яка ставилася перед панісламізмом полягала в обґрунтуванні антиімперіалістичної боротьби мусульманських народів за незалежність, за звільнення від британського колоніалізму. Рух панісламізму має історичні корені в ранніх роках ісламу, коли пророк Мухаммед об'єднав в єдиній державі всі племена арабського півострова, а незабаром після цього, Умар об'єднав Північну Африку і більшу частину Близького Сходу.

Панрегіони – термін з теорії К. Хаусхофера, означає меридіональні глобальні економічні регіони (кожний складається з ядра і периферії), які базувалися на т. зв. **панідеях**, що зосереджували в собі єдність розуміння соціально-політичних, економічних, культурних проблем держав, які входили до складу панрегіонів. За Хаусхофером світ складається з 3 панрегіонів, орієнтованих з півночі на південь: пан-Америка на чолі з США, Євро-Африка з ядром в Німеччині, пан-Азія (з Австралією) з ядром в Японії. Дещо пізніше Хаусхофер виділив ще й пан-Росію з її впливом на Персію, Афганістан та Індостан.

Пантюркізм – культурна та політична течія, поширена в державах, населених тюркськими народами, в основі якої лежать ідеї про необхідність їх політичної консолідації на основі етнічної, культурної і мовної спільності. Сформувався в другій половині XIX століття. Рух почався серед тюрків в Криму та на Волзі, які прагнули об'єднатися с тюрками Османської імперії проти росіян, зростаючого російського панування і царизму.

Партизан – символічна фігура представника Континенту, захисника «номоса» Суші в ситуації триумфу протилежної геополітичної сили, що усіляко чинить опір тотальному наступу Моря. «Партизан» унормовує свої правила війни, розробляє інші способи геополітичного переділу світу. Термін К. Шмітта.

Пасіонарність – внутрішня енергетика етносу, рушійна сила культурного, політичного і геополітичного творення. Термін Л. Гумільова.

Перехресне поле – простір, на який претендує кілька держав.

Периферія – простір і землі, що не мають самостійної геополітичної орієнтації, вилучені від стратегічної столиці, від імені якої приймаються основні геополітичні рішення.

Посибілізм (від франц. *Possible* – «можливий») – концепція П. Відаля де ла Блаша, що базується на критиці Ф. Ратцеля та його послідовників, які переоцінювали вплив природно-географічного фактору на політику та недооцінювали людський фактор. Згідно з посибілізмом людина теж є географічним фактором, проте при цьому вона наділена ініціативою, підприємливістю, може виступати та виступає провідником культурного фактору в політиці. Людина, на відміну від пасивного природного фактору, є фактором активним, що перетворює географічний світ. Тож тільки за допомогою людини і лише через посередництво людини діє географічний детермінізм, і географічне просторове положення слід розглядати як «потенційність», «можливість», яка може актуалізуватися і стати справжнім політичним чинником, а може і не актуалізуватися.

Прикордонне поле – простір, що знаходиться під контролем певної держави, проте не освоєний потрібним чином (Сибір, Далекий Схід, Кавказький регіон).

Принцип «розпиленої сили» – геополітична ідея, яка закладена в основу сучасного розуміння світового процесу з точки зору його полісуб'єктності і мінімізації значущості великих держав аж до їх нівелювання. Світовий процес стає занадто складним, комплексним. Політичні акції спричиняють різні і неочікувані наслідки. Геополітика відмовляється від вивчення фактору

гегемонії, оскільки вважає, що потяг до гегемонії не вичерпує міжнародні відносини і вплив великих держав у світі не є вирішальним. Замість цього йдеться про поліархію світової системи, де існує велика чисельність центрів сили різного порядку.

Провінція – периферійні території, що входять до складу основного геополітичного утворення і розглядаються як невід’ємна частина органічного цілого. Протилежна колонії.

Просторової прогресії закон – сформульований Жаном Тіріаром. Звучить так: «від держав-міст через держави-території до держав-континентам». Географічна динаміка політичної історії невблаганно веде до збільшення масштабів мінімальних соціальних утворень.

Р

Регіоналізм – організація регіонального економічного співробітництва, орієнтованого на мобілізацію глобальних ресурсів для вирішення регіональних проблем; орієнтація на автономність периферійних просторів. Має кілька форм: економічну, культурну, політичну і стратегічну.

Римленд («Rimland») – прикордонна зона між морськими і континентальними державами, складний простір, оскільки в ньому потенційно закладена двоїстість – можливість бути фрагментом таласократії чи телурократії; облямовує Євразію і може мати вирішальне стратегічне значення для світового домінування. Термін Н. Спайкмена.

С

Санітарний кордон – штучні геополітичні утворення, що слугують для дестабілізації двох великих сусідніх держав, здатних скласти серйозний блок, який, у свою чергу, виявиться небезпечним для третьої сторони. Класичний хід в стратегії атлантистів в їхньому протистоянні континентальній інтеграції Євразії.

Світовий Острів – термін Х. Маккіндер, що позначав Євразію і географічну вісь історії. У Н. Спайкмена це поняття радикально змінило свій зміст і стало означати сукупність таласократичної зони (зони зовнішнього півмісяця). У зв’язку з таким різночитанням термін краще не вживати широко, щоб уникнути двозначності.

Світовий порядок – геополітична структура світу, що відображує баланс сил, який склався на даний час. Базується на певній (класичній) моделі балансу сил : біполярній, однополярній або багатополярній («концерт держав»). Новий світовий порядок – геополітичний проект реорганізації або трансформації існуючого світового порядку.

Серединний океан (Midland Ocean) – Атлантичний океан, якщо розглядати Північну Америку і Європу як єдиний геополітичний простір. Термін Н. Спайкмена.

Серединна Європа – простір, проміжний між Росією і Атлантичним узбережжям Європи. Традиційно розглядається як зона переважно німецького впливу.

Соціополітика – вивчення соціальних аспектів держави. Термін Р. Челлена.

«Спільна еволюція» – концепція Г. Кіссінджера, згідно з якою Китай і США самостійно працюють над своїми внутрішніми проблемами, а співробітництво здійснюється там, де є взаємодоповнюючі інтереси, тим самим мінімізується можливість конфліктів. Мета спільної еволюції Китаю і США – забезпечення об'єднання їх зусиль один з одним та з іншими державами задля формування узгодженого світоустрою.

Стратегічна столиця (геополітичний полюс або джерело геополітичного променя) – центр геополітичної інтеграції та активний діяч масштабного геополітичного процесу. Зв'язки між стратегічними столицями утворюють геополітичні осі. Наприклад, Токіо – природна стратегічна столиця Тихоокеанського простору.

Т

Таласократія (з грец. «влада за допомогою моря», «морська могутність») – характеристика держав і націй з домінуванням мореплавання. відстоювала морську цивілізацію та тип держави, яка внаслідок досить обмежених земельних ресурсів або особливого географічного положення, розвивається завдяки мореплавству, морської торгівлі та контролю над узбережжями. Типовими таласократіями є стародавні Афіни і Карфаген, наразі такими вважаються атлантистські держави.

Телурократія (з грец. «влада за допомогою землі», «сухопутна могутність») – характеристика держав з явною сухопутною геополітичною орієнтацією. Відстоювала тип цивілізації та державного устрою, що пов'язаний з колонізацією великого континентального простору, тому міць країни забезпечується шляхом її контролю над суходолом. Взірцевими телурократичними державами вважаються стародавні Спарта і Рим; до сучасної телурократії відносять, передусім, євразійські держави.

Теорія «конвергенції» (лат. convergere – наближатися, сходитися) – вчення, що обґрунтовує мирне співіснування двох систем – капіталізму і соціалізму, можливість і необхідність згладжування економічних, політичних і ідеологічних розбіжностей між ними, їх подальший синтез у «змішане суспільство». Розроблялося в сер. 1950-рр. західними соціологами, політологами, економістами, філософами. Приміром, в геополітиці розроблялося Зб. Бжезинським саме під час «холодної війни». Відповідно до його висновків «знімався» фундаментальний геополітичний дуалізм, і атлантична та континентальна цивілізації змішуються, синтезуючи новий тип цивілізації.

Торговий лад – тип суспільства, в якому ієрархія і стимуляція праці виходять з економічних принципів. Ринкова, ліберально-демократична система. Протилежний «ідеократії».

«Тотальна держава» – вершина у розвитку континентальної державності, морські ж держави її не в змозі створити. Термін К. Шмітта.

Ф

«*Федеральна імперія*» – проект, який висунутий у 60-х роках ХХ ст. французьким філософом Аленом де Бенуа (загальноновизнаний лідер «нових правих»). Федеральна імперія представляла собою етнічно диференційований конгломерат різнорідних держав, стратегічно інтегрованих в єдиний геополітичний блок. Модель об'єднаної Європи була виражена у формулі: «Єдина Європа ста прапорів».

Фундаменталізм – певна ідеологія релігійних та релігійно-політичних рухів і течій, які активно виступають за повернення до витоків богословської основи віровчення, за повернення до віри в її споконвічній чистоті. Мета фундаменталізму – усунення невідповідності між застарілою богословською формою відображення буття і новим станом суспільної свідомості.

Фундаменталізм «ісламський» – існуючі в рамках ісламу фундаменталістські течії, які активно виступають за повернення до витоків ісламу або його богословської основи. Розрізняють три категорії ісламських фундаменталістських течій: **1. Радикальний фундаменталізм**, представники якого використовують військові методи боротьби проти існуючої влади, насильство, терор та ін. Об'єктами їхньої боротьби є не тільки уряди, а й іноземні журналісти, дипломати. **2. Поміркований фундаменталізм** – вплив його прибічників найбільший у сільській місцевості. Багато уваги приділяє роботі шкіл, лікарень, благодійництву, прагнучи проілюструвати й змоделювати ісламський дух та етику. **3. Легальний фундаменталізм** – представники його намагаються легально увійти в парламент, місцеві органи влади, здійснити соціальну реформу, втілюючи в життя ісламський ідеал у межах чинного законодавства.

Х

Хартленд (з англ. *Heartland* – «Серцевинна земля») – географічна вісь історії, стрижньовий простір, географічно майже тотожний Євразії та недоступний для морських держав. Геополітичний центр Хартленду – Таврида. Термін Х. Маккіндера.

Ш

Широтна інтеграція (інтеграція уздовж паралелей) – найбільш уразливий і складний момент зв'язування підконтрольних центру геополітичних просторів. Повинна здійснюватися максимально мирними і дипломатичними засобами. Заснована на поступовому приєднанні різнорідних регіонів до центральної частини через просторову ієрархію найбільш лояльних центру секторів.

Широтна експансія (експансія уздовж паралелей) – агресивна геополітична тенденція, незмінно породжує конфліктні ситуації, геополітична стратегія наступального характеру. Майже завжди спричиняє військові конфлікти. Здійснюється тільки після завершення меридіональної експансії.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Андрущенко (Гринько) С. В. Україна в сучасному геополітичному середовищі / С. В. Андрущенко (Гринько). – Київ : Логос, 2005. – 288 с.
2. Бжезинський З. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи / З. Бжезинський. – Львів-Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2000. – 236с.
3. Бжезинський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / З.Бжезинський. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 204с.
4. Бжезинський З. Стратегічний погляд: Америка і криза світової влади. / Збігнев Бжезинський. – Львів: Літопис, 2012. – 168с.
5. Геополітика: енциклопедія / [Суліма Є. М. та ін.]; за ред. Є. М. Суліми. – К.: Знання, 2013. – 919с.
6. Геополітика : підручник / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов.– К.: МАУП, 2004. – 296 с.
7. Гольцов А. Геополітика та політична географія : підручник для студ. вищ. навч. закладів / А. Гольцов. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 416 с.
8. Дергачев В. А. Геополитика: учеб. пособие / В. А. Дергачев. – Киев: Наукова думка, 2000. – 428 с.
9. Дергачев В. А. Геополитический словарь-справочник / В. А. Дергачев. – К. : КНТ, 2009. – 592с.
10. Дністрянський М. С. Геополітика: навчальний посібник / М. С. Дністрянський. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2011. – 436с.
11. Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології: монографія / М. С. Дністрянський. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 114с.
12. Класика геополітики. ХІХ век / [сост. Королев К.]. – М. : АСТ, 2003. – 719 с.
13. Колосов В. А., Мироненко Н. С. Геополитика и политическая география : учебник для вузов / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001.– 478 с.

Додаткова:

1. Арон Р. Мир і війна між націями / Р. Арон. – К. : Наукова думка, 2000. – 246 с.
2. Бабурин С. Территория государства. Правовые и геополитические проблемы / С. Бабурин. – М. : Международные отношения, 1997. – 248 с.
3. Базив Д. П. Геополитическая стратегия Украины / Д. П. Базив. – К.: Наукова думка, 2000. – 289 с.
4. Бжезинский З. Великая шахматная доска Господство Америки и его геостратегические императивы / З. Бжезинский. – М. : Политиздат, 1998. – 544 с.
5. Валевський О. Л., Гончар М. Н. Структура геополітичних інтересів України / О. Л. Валевський, М. Н. Гончар. – К. : Видавництво Київського державного університету, 1995. – 385 с.

6. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн. – СПб.: Питер, 2001. – 370 с.
7. Василенко И. А. Диалог цивилизаций / И. А. Василенко. – М.: Международные отношения, 1999. – 403 с.
8. Василенко И.А. Политическая глобалистика: учебник для вузов / И. А. Василенко. – М. : Мысль, 2000. – 439 с.
9. Гаджиев К. С. Введение в геополитику: учебник для студентов вузов / К. С. Гаджиев. – М. : Изд-во Московского государственного университета, 2000. – 531 с.
10. Глобальное сообщество: новая система координат (подходы к проблеме). – СПб. : София, 2000. – 431 с.
11. Глобальные трансформации и стратегия развития. – К. : Видавництво Київського національного університету, 2000. – 223 с.
12. Государственность и модернизация в странах Юго-Восточной Азии. – М. : Международные отношения, 1997. – 219 с.
13. Дністрянський М. С. Закони геополітики: історичні міфологеми, ідеологічні установки чи реальні глобальні тренди? / М. С. Дністрянський // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Географічні науки. – 2013. – № 16. – С. 163 – 168.
14. Жан К. Геоэкономика. Господство экономического пространства / К. Жан, П. Савона; пер. с итал. Г. П. Кисилева, И. О. Смагина. – М.: Ad Marginem, 1997. – 208 с.
15. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? / Г. Киссинджер; под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Ладомир, 2002. – 352с.
16. Киссинджер Г. О Китае / Генри Киссинджер; пер. с англ. В. Н. Верченко. – М. : АСТ, 2014. – 635с.
17. Колосов В. А. Геополитика и политическая география: учебник для вузов / В. А. Колосов, Н. С. Мироненко. – М. : Аспект Пресс, 2001. – 376 с.
18. Маккиндер Х. Дж. Географическая ось истории / Х. Дж. Маккиндер // Полис. – 1995. – № 4. – С.162-169.
19. Маккиндер Х. Дж. Демократические идеалы и реальность / Х. Дж. Маккиндер // Полис. – 2011. – № 2. – С.134-144.
20. Мальський М. З. Теорія міжнародних відносин: підручник / М. З. Мальський, М. М. Мацях. – К. : Знання, 2007. – 462 с.
21. Моро-Дефарж Ф. Введение в геополитику / Ф. Моро-Дефарж. – М. : Конкорд, 1996. – 151 с.
22. Мэхэн А.Т. Роль морских сил в мировой истории / А. Т. Мэхэн ; пер. с англ. Л. А. Игоревского. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2008. – 606 с.
23. Мэхэн А.Т. Влияние морской силы на историю, 1660 –1783 / А. Т. Мэхэн. – М. : ООО «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 2002. – 634 с.
24. Нижник Н. Р. Національна безпека України: методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку / Н. Р. Нижник та ін. – К. : Видавництво Київського національного університету, 2000. – 185 с.

25. Панарин А. С. Глобальное политическое прогнозирование в условиях стратегической нестабильности / А. С. Панарин. – М. : Известия, 1999. – 438 с.
26. Поздняков Э. А. Геополитика / Э. А. Поздняков. – М.: Белые Альвы, 1995. – 385 с.
27. Рамоне И. Геополитика хаоса / Игнасио Рамоне. – М.: София, 2001. – 274 с.
28. Ратцель Ф. Человечество как явление жизни на земле // История человечества: Доисторический период / И. Колер, И. Ранке, Ф. Ратцель. – СПб. : ООО «Издательство «Полигон», 2003. – С.106 -183.
29. Ратцель Ф. Политическая география (в изложении Л.Синицкого) / Ф. Ратцель // Геополитика: хрестоматия / Сост. Б. А. Исаев. – М.; СПб. и др.: Питер, 2007. – С.15 – 36.
30. Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби. – М. : Наука, 1991. – 789 с.
31. Украинская государственность в XX веке: Историко-политологический анализ. – К. : Наукова думка, 1996. – 430 с.
32. Уткин А. И. Мировой порядок XXI века / А. И. Уткин. – М. : Международные отношения, 2002. – 393 с.
33. Хабермас Ю. Расколотый Запад. / Ю.Хабермас. – М.: Изд-во «Весь мир», 2008. – 192с.
34. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. // Полис. – 1994. – №1. – С. 33-48.
35. Хаусхофер К. О геополитике. Работы разных лет / К. Хаусхофер. – М. : Мысль, 2001. – 426 с.
36. Хаусхофер К. Геополитика / К. Хаусхофер. – М. : Международные отношения, 2001. – 311 с.
37. Цымбурский В. Л. Россия – Земля за Великим Лимитрофом: Цивилизация и ее геополитика / В. Л. Цымбурский. – М. : Наука, 2000. – 295 с.
38. Челлен Р. Государство как форма жизни / Рудольф Челлен; [пер. с швед. и примеч. М. А. Исаева; предисл. и примеч. М. В. Ильина]. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2008. – 319 с.
39. Шмитт К. Теория партизана: Промежуточное замечание по поводу понятия политического / К. Шмитт. – М. : Праксис, 2007. – 304 с.
40. Шмитт К. Государство и политическая форма / К. Шмитт. – М. : Изд. дом Государственного университета – Высшей школы экономики, 2010. – 272 с.

Інформаційні ресурси:

1. Бірюкова О. О. Геополітичний вимір етнонаціональних процесів в Україні [Електронний ресурс] : автореф. дис... канд. політ. наук : 23.00.02 / Бірюкова Олена Олексіївна ; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2007. – 18 с. – Режим доступу : [URL :http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis)
2. Василенко С. Д. Геополітичні виміри України в загальноєвропейському політичному процесі [Електронний ресурс] : автореф. дис... д-ра політ. наук : 23.00.02 / Василенко Світлана Дмитрівна ; Ін-т політ. і етнонац. дослідж.

- НАН України. – Київ, 2002. – 35 с. – Режим доступу : [URL :http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis)
3. Волосюк І. «Корейська проблема» в системі сучасних міжнародних відносин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/1/istorija/articles/volosuk-i-the-korean-problem-in-the-system-of-modern-international-relations_15695.pdf
 4. Геополітичні піруети Японія – КНР-2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/international/geopolitichni-pirueti-yaponiya-knr-2016-.html>
 5. Гефферн Майкл. Значення Європи. Географія та геополітика [Електронний ресурс] / Майкл Гефферн. – К. : Дух і Літера, 2011. – 464 с. – Режим доступу: <https://books.google.com.ua/books?id=JDLmbYYiW4UC&pg=PA342&lpg=PA342&dq>
 6. Дністрянський М. С. Геополітика [Електронний ресурс] : навч. посіб. / М. С. Дністрянський ; МОНМС України, Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2011. – 436 с. – Режим доступу : URL : http://old.geography.lnu.edu.ua/Strukt/Biblio/alphavit/Ukr/Ukr_D/Dnistrrianskyi/geopolityka.pdf
 7. НАТО и геополитика жизненного пространства США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://katehon.com/ru/article/nato-i-geopolitika-zhiznennogo-prostranstva-ssha>
 8. Нові аспекти геополітичної стратегії США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iac.org.ua/novi-aspekti-geopolitichnoyi-strategiyi-ssha/>
 9. Стратегії розвитку України: теорія і практика [Електронний ресурс] / за ред. О. С. Власюка. – К. : НІСД, 2002. – 864 с.– Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/strateg2/index.htm>
 10. Террачано Карло: «Америка – это смерть. Евразия – это путь и жизнь...» [Электронний ресурс] / Карло Террачано // Полярная звезда. – 2002. – 30 июля. – Режим доступу: <http://zvezda.ru/geo/2002/07/30/30.htm>.
 11. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку / монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин [Електронний ресурс]. – К. : НІСД, 1999. – 384 с. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/ogljad/index.htm>
 12. Шергін С. О. Трансформація взаємодій міжнародно-політичних акторів в умовах послаблення глобального лідерства США [Електронний ресурс] / С. О. Шергін, М. В. Фесенко. – Режим доступу: <http://vuzlib.com/content/view/2623/74/>

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Лепська Наталія Володимирівна

ОСНОВИ ГЕОПОЛІТИКИ

Методичні рекомендації до семінарських занять
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
за спеціальністю «Політологія»

Рецензент *С. І. Кальцева*

Відповідальний за випуск *Є. Г. Цокур*

Коректор *А. Д. Чупіс*